

Irena Masojć

**Gramatyka współczesnego
języka polskiego
SŁOWOTWÓRSTWO
RZECZOWNIKÓW**

Serija
„Metodinés priemonés“

LITEWSKI UNIWERSYTET EDUKOLOGICZNY
WYDZIAŁ FILOLOGICZNY
CENTRUM JĘZYKA POLSKIEGO, KULTURY I DYDAKTYKI

Irena Masojć

GRAMATYKA WSPÓŁCZESNEGO
JĘZYKA POLSKIEGO
SŁOWOTWÓRSTWO
RZECZOWNIKÓW

Skrypt dla studentów

Wilno, 2015

Pomoc dydaktyczna została omówiona na zebraniu Centrum Języka Polskiego, Kultury i Dydaktyki w dniu 31 sierpnia 2015 r. (protokół nr 5) oraz posiedzeniu Rady Wydziału Filologicznego Litewskiego Uniwersytetu Edukologicznego w dniu 28 września 2015 r. (protokół nr 8) i zatwierdzona do druku.

Recenzenci:

Doc. dr Barbara Dwilewicz (Litewski Uniwersytet Edukologiczny)

Doc. dr Krystyna Rutkowska (Uniwersytet Wileński)

LIETUVOS EDUKOLOGOJOS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS
LENKŲ KALBOS, KULTŪROS IR DIDAKTIKOS CENTRAS

Irena Masoit

DABARTINĖS LENKŲ KALBOS
GRAMATIKA
DAIKTAVARDŽIŲ DARYBA

Mokymo priemonė

Vilnius, 2015

Mokymo priemonė apsvaistyta Lietuvos edukologijos universiteto Lenkų kalbos, kultūros ir didaktikos centro posėdyje 2015 m. rugpjūčio 31 d. (protokolo Nr. 5) ir Lietuvos edukologijos universiteto Filologijos fakulteto tarybos posėdyje 2015 m. rugsėjo 28 d. (protokolo Nr. 8) ir rekomenduota spausdinti.

Recenzantai:

Doc. dr. Barbara Dvilevič (Lietuvos edukologijos universitetas)

Doc. dr. Kristina Rutkovska (Vilniaus universitetas)

© Irena Masoit, 2015

ISBN 978-609-471-039-1   © Lietuvos edukologijos universitetas, 2015

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
1. Nazwy abstrakcyjne	9
1.1. Nazwy czynności i stanów.....	9
1.2. Nazwy cech.....	12
Ćwiczenia.....	15
2. Nazwy wykonawców czynności	21
Ćwiczenia.....	27
3. Nazwy narzędzi.....	33
Ćwiczenia.....	36
4. Nazwy obiektów i wytworów czynności.....	40
4.1. Nazwy obiektów czynności	40
4.2. Nazwy wytworów czynności.....	41
Ćwiczenia.....	43
5. Nazwy miejsc	46
Ćwiczenia.....	49
6. Nazwy nosicieli cech	53
Ćwiczenia.....	62
7. Nazwy mieszkańców	71
Ćwiczenia.....	74
8. Nazwy zbiorów	82
Ćwiczenia.....	84

9. Nazwy istot młodych	86
Ćwiczenia.....	88
10. Nazwy żeńskie	91
Ćwiczenia.....	96
11. Nazwy zdrobniałe i zgrubiałe	100
11.1. Nazwy zdrobniałe.....	100
11.2. Nazwy zgrubiałe	102
Ćwiczenia.....	103
12. Nazwy ekspresywne	105
Ćwiczenia.....	109
13. Rzeczowniki prefiksalne i prefiksoidalne.....	112
Ćwiczenia.....	116
Indeks formantów słowotwórczych	118
Literatura	121

WSTĘP

Niniejszy zbiór ćwiczeń został pomyślany jako uzupełnienie do skryptu *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Słowotwórstwo* (2010), w którym omówione zostały zagadnienia teoretyczne słowotwórstwa. W odróżnieniu od poprzedniej publikacji ma on charakter praktyczny i powinien służyć doskonaleniu sprawności językowej w zakresie tworzenia derywatów rzeczownikowych.

Bogacenie słownictwa polega nie tylko na poznawaniu i zapamiętywaniu poszczególnych leksemów i ich znaczeń, ale też na opanowaniu i zautomatyzowaniu najbardziej produktywnych typów słowotwórczych. Dobra ich znajomość ułatwia zarówno przywołanie w pamięci odpowiednich jednostek słownikowych, jak i poprawne tworzenie nowych. Ukierunkowany na opanowanie modeli słowotwórczych zbiór ćwiczeń jest przeznaczony głównie dla studentów filologii polskiej, może być jednak również wykorzystywany na zaawansowanym poziomie nauczania polszczyzny jako języka obcego.

Pomoc dydaktyczna składa się z 13 rozdziałów. Pierwszych 12 rozdziałów poświęconych jest tradycyjnie wyróżnianym w języku polskim kategoriom słowotwórczym rzeczowników, tzn. klasom derywatów o podobnym znaczeniu i budowie słowotwórczej. W ostatnim rozdziale omawia się znaczenie prefiksów i części prefiksoidalnych, coraz częściej wykorzystywanych w derywacji polskich rzeczowników. Każdy rozdział podzielony jest na dwie części: pierwsza prezentuje najbardziej produktywne typy słowotwórcze opatrzone komentarzem normatywnym.

nym, druga – zawiera ćwiczenia, które mają wzbogacać zasób słownictwa studentów, kształtować ich umiejętności językowe i pogłębiać świadomość lingwistyczną. Wychodząc z tego założenia, w komentarzach i ćwiczeniach główną uwagę zwraca się na nowe słownictwo i szczególnie ekspansywne typy słowotwórcze, a pomija się zjawiska marginalne lub wychodzące z użycia. Na wypadek, gdyby użytkownik zechciał szybko zweryfikować poprawność jakiejś konkretnej konstrukcji słowotwórczej lub sprawdzić funkcje znaczeniowe poszczególnych części wykonywanych w słowotwórstwie polskim, może się posłużyć zamieszczonym na końcu publikacji indeksem zawierającym wszystkie omówione formanty słowotwórcze.

Autorka chce wyrazić wdzięczność Recenzentom tej publikacji – Doc. dr Barbarze Dwilewicz i Doc. dr Krystynie Rutkowskiej, których uwagi i propozycje pozwoliły wnieść wiele poprawek i uniknąć niejednej nieścisłości.

Skróty i znaki umowne

NA – nazwy czynności

NE – nazwy abstrakcyjnych cech

→ kierunek motywacji, pochodność synchroniczna

∅ morfem zerowy, końcówka zerowa

◇ formant ujemny (ucięcie)

* hipotetyczna (nieutralona w języku) forma słowotwórcza

1. NAZWY ABSTRAKCYJNE

Rzeczowniki abstrakcyjne mogą być urabiane od czasowników i przymiotników oraz rzeczowników osobowych. Są to transformacje czysto gramatyczne, przy których nie zachodzi zmiana znaczenia, dokonujemy jedynie nominalizacji, czyli zmiany orzeczenia (wyrażonego czasownikiem lub przymiotnikiem) na składnik imienny (wyrażony rzeczownikiem), np. *Piotr milczy* → *milczenie Piotra*, *Piotr jest pewny (czegoś)* → *pewność Piotra*. Takie derywaty pozwalają przekształcać i urozmaicać struktury zdaniowe, szczególnie często są wykorzystywane w stylach wykorzystujących struktury bezosobowe – urzędowym i naukowym. Derywaty tego typu, podobnie jak i inne rzeczowniki abstrakcyjne, należą do klasy *singularia tantum* i mają tylko formy liczby pojedynczej. Część z nich wtórnie może uzyskiwać również inne, konkretne znaczenia (zob. niżej). Nazwy abstrakcyjne obejmują dwie kategorie słowotwórcze: nazwy czynności i stanów oraz nazwy cech.

1.1. NAZWY CZYNNOŚCI I STANÓW

Nazwy czynności, z łaciny zwane *nomina actionis* (NA), mogą być dwu rodzajów: kategoriaalne i niekategoriaalne.

Kategoriaalne NA są regularnie urabiane prawie od wszystkich czasowników za pomocą wykładników sufiksalnych *-nie*, *-enie* i *-cie*, których dystrybucja uzależniona jest od tematu czasownika.

• Sufiks **-nie** łączy się z podstawami zakończonymi na: przyrostek *-a-*, np. *czytać* → *czytanie*; przyrostek *-owa-*, np. *malować* → *malowanie*; przyrostek *-e-*, np. *palić* → *palenie*; rdzenną samogłoskę *a*, np. *siać* → *sianie*.

• Sufiks **-enie** obsługuje czasowniki zakończone na: przyrostek *-i-*, np. *chodzić* → *chodzenie*; rdzenną spółgłoskę, np. *nieść* → *niesienie*.

• Sufiks **-cie** pojawia się przy czasownikach zakończonych na rdzenne samogłoski *i/y* i *a*, np. *szyć* → *szycie*, *wziąć* → *wzięcie*, oraz przyrostek *-ną-*, np. *mrugnąć* → *mrugnięcie*.

Derywaty kategoriałne to przekształcenia syntaktyczne, które zachowują wszystkie znaczenia podstawy czasownikowej. Od czasowników różniących się aspektem powstają zwykle dwa różne derywaty, np. *sprzątać* → *sprzątanie*, *sprzątnąć* → *sprzątnięcie*.

Należy zwrócić uwagę, że od niektórych form werbalnych tradycyjnie nie urabiamy derywatów kategoriałnych. Należą do nich czasowniki:

- modalne, np. *móc*, *musieć*, *chcieć*, *umieć*, *potrafić*;
- defektywne, tzn. używane tylko w 3. osobie lp., np. *mdlić*, *brakować*, *boleć*;
- odprzymiotnikowe z sufiksem *-eć / -ej/* typu: *czernieć*, *bieleć*;
- oraz niektóre inne, np. *iść*, *umrzeć*.

Przy wielu wymienionych czasownikach funkcję NA pełnią derywaty z różnymi innymi formantami, np. *móc* → *możliwość*, *boleć* → *ból*, lub wyrazy zróżnicowane leksykalnie, np. *umrzeć* → *śmierć*.

Od wielu czasowników obocznie możemy też utworzyć **niekategoriałne NA**. Do najbardziej produktywnych wykładników słowotwórczych należą formanty paradygmatyczne i sufiksalne *-acja*, *-ka*, *-stwo*, *-anina*. W tej grupie brakuje ściśle określonych

reguł, można mówić jedynie o pewnych prawidłowościach. Zmusza to często użytkowników do pamięciowego opanowania tych derywatów.

- Formant paradygmacyjny **Ø**, np. *odjeżdżać* → *odjazd*, *rozpadać się* → *rozpad*, szczególnie często jest wykorzystywany do urabiania terminologii specjalistycznej, m.in. sportowej: *skok*, *skłon*, *wdech*, *przysiad*.

- Formant paradygmacyjny **-a**, np. *budować* → *budowa*, *wypłacać* → *wypłata*, zwłaszcza produktywny jest w czasownikach prefiksalnych o tym samym rdzeniu, np. *przebudowa*, *zabudowa*, *obudowa*, *nadbudowa*.

- Sufiks **-acja**, będący formantem obcego pochodzenia, łączy się z czasownikami zapożyczonymi na *-ować*, np. *administrować* → *administracja*, *ekranizować* → *ekranizacja*.

- Sufiks **-ka** tworzy najczęściej derywaty od czasowników prefiksalnych, np. *pożyczać* → *pożyczka*, *pomylić* → *pomyłka*; podobnie jak i w innych funkcjach słowotwórczych nadaje derywatom często nacechowanie potoczne, np. *powtórka*, *przepierka*, *przegryzka*, *zrzutka*.

- Formant sufiksalny **-stwo** (oraz jego warianty **-two**, **-nictwo**, **-actwo**, **-aństwo**), np. *dowodzić* → *dowództwo*, *uczestniczyć* → *uczestnictwo*; szczególnie często występuje w złożeniach typu *ludobójstwo*, *wiarołomstwo*.

- Sufiks **-anina** informuje dodatkowo o pewnych właściwościach czynności – powtarzalności i chaotyczności, a w pewnych wypadkach – również o negatywnych emocjach nadawcy, np. *bieganina*, *szukanina*, *żebranina*.

Pozostałe formanty są znacznie mniej produktywne. Część z nich występuje w wyrazach starych i nie tworzy nowych, np. **-ek** (*upadek*, *wysiętek*), **-ba** (*prośba*, *groźba*), **-ot** (*grzmot*, *stukot*), **-twa** (*bitwa*, *gonitwa*), **-ega** (*włóczęga*), **-eż** (*grabież*), **-atyka** (*bijatyka*). Należą do nich też obce formanty, które zwykle łączą się z obcymi

podstawami, np. **-unek** (*rabunek*), **-ata** (*prenumerata*), **-aż** (*pilotaż*), **-at** (*patronat*) i inne.

Niekategorialne NA cechuje nie tylko wielka różnorodność w płaszczyźnie formalnej, ale też różne nieregularności semantyczne. Takie derywaty bywają często ograniczone tylko do pewnych znaczeń czasowników podstawowych, np. *wymowa* to derywat od *wymówić* 'wyartykułować', a nie od 'odstąpić od czegoś'. Derywaty niekategorialne mają skomplikowany stosunek do aspektu podstawy, najczęściej są dwuaspektowe, np. *przywóz* to zarówno 'przywożenie', jak i 'przywiezienie', *atak* to zarówno 'atakowanie', jak i 'zaatakowanie'.

Znacznie częściej niż formacje utworzone kategorialnie używają one wtórne znaczenia (miejsca, wytworu, zbioru), np. *przejazd (kolejowy)*, *wydruk* 'wydrukowany tekst', *zarząd* 'osoby zarządzające'. Użyte w charakterze rzeczowników konkretnych stają się one policzalne i mogą przybierać formy liczby mnogiej, np. *przejazdy kolejowe*, *dwa wydruki*, *zarządy różnych organizacji*.

1.2. NAZWY CECH

Abstrakcyjne nazwy cech (właściwości), z łaciny zwane *nomina essendi* (NE), tworzymy od przymiotników oraz od rzeczowników. Derywaty odrzeczownikowe są bardzo skondensowane semantycznie, ponieważ wyrażają cały zespół cech właściwy komuś i są wieloznaczne (zob. niżej).

Wśród derywatów należących do kategorii NE również możemy wyróżnić typy kategorialne i niekategorialne.

Kategorialne NE powstają z przekształcenia przymiotnika na rzeczownik za pomocą sufiksu **-ość**, np. *młody* → *młodość*, *pracowity* → *pracowitość*, *bezwzględny* → *bezwzględność*. Jest to typ bardzo produktywny, automatycznie włączający do derywacji nowe przymiotniki, np. *nuklearny* → *nuklearność*, *wirtualny* → *wir-*

tualność. Istnieją jednak pewne ograniczenia w tworzeniu derywatów kategoryalnych, które mają charakter:

- semantyczny – nie urabiamy NE od przymiotników relacyjnych (pochodzących od rzeczowników), np. *miejski, leśny, morski, przemysłowy* oraz odczasownikowych nawiązujących do wykonywania czynności, np. *wędrowni*; jeśli jednak takie przymiotniki uzyskują jakościowe znaczenie przenośne, wówczas mogą stać się podstawą słowotwórczą, np. *wielkomiejski* ‘charakterystyczny dla wielkiego miasta’ → *wielkomiejskość, młodzieńczy* → *młodzieńczość*.
- leksykalny – istnieje pewna grupa starych derywatów, które tradycyjnie utrwaliły się w języku z innymi sufiksami, np. *dobry* → *dobro, zdrowy* → *zdrowie, smutny* → *smutek, pusty* → *pustka*.

Derywaty kategoryalne to najczęściej formacje z przekształceniem czysto składniowym. W poszczególnych jednak przypadkach pojawiają się pewne przesunięcia znaczeniowe, jak w wyrażeniach: *długość Wisły* (wymiar); *dzieciństwo i młodość* (okres); *sprzedaż nieruchomości* (dobra materialne); *dwie znakomitości polskiej estrady* (osoby). Różne nadwyżki semantyczne znacznie częściej pojawiają się w derywatach niekategoryalnych (zob. niżej).

Niekategoryalne NE urabiane są najczęściej za pomocą kilku typów słowotwórczych: formantu ujemnego, paradygmatycznego oraz sufiksów *-stwo, -izm* i *-izna/yzna*.

- Duża część nazw odprzymiotnikowych ma formant **ujemny** (ucięcie przyrostka przymiotnikowego), przy czym po tym zabiegu derywat może być włączony zarówno do rzeczowników męskich, np. *brązowy* → *brązd, sprytny* → *spryt*∅, jak i żeńskich, np. *odważny* → *odwag*∅a, *purpurowy* → *purpur*∅a. Derywaty ujemne od podstaw obcego pochodzenia po odrzuce-

niu przyrostka przybierają zakończenie *-ja*, np. *inteligentny* → *inteligencja*.

- Znacznie rzadziej mamy do czynienia wyłącznie z formantem **paradygmatycznym**. W ten sposób powstają rzeczowniki należące do deklinacji nijakiej z końcówkami *-o* i *-e*, np. *zły* → *zło*, *zdrowy* → *zdrowie*. Ten typ formantu spotykamy też w NE od przymiotników o strukturze imiesłowowej, np. *zacofany* → *zacofanie*. Znacznie rzadziej wykorzystywany jest zerowy formant paradygmatyczny, lokalizujący derywat w deklinacji męskiej, np. *biały* → *biel*, *czerwony* → *czerwień*.

- Sufiks **-stwo** derywuje NE głównie od podstaw rzeczownikowych, znacznie rzadziej – przymiotnikowych. Takim derywatom często właściwa jest wieloznaczność, np. *chamstwo* ‘bycie chamem’ i ‘chamskie zachowanie się’, *fryzjerstwo* ‘zajęcie fryzjera’ i ‘ogół czynności związanych z fryzjerem’, *zuchwalstwo* ‘bycie zuchwałym’ i ‘zuchwały postępek’. Derywaty tego typu specjalizują się w nazywaniu branży zawodowych (*meblarstwo*, *hotelarstwo*) i sportowych (*piłkarstwo*) oraz dziedzin sztuki (*malarstwo*).

- Ważną pozycję zajmuje też typ słowotwórczy z obcym sufiksem **-izm**, np. *fanatyzm*, *patriotyzm* ‘zespół cech i poglądów właściwych fanatykowi, patriocie’ oraz ‘bycie fanatykiem, patriotą’. Temu formantowi sufiksalnemu może towarzyszyć ucięcie przyrostka podstawy, np. *infantylny* → *infantyldizm*.

- Sufiks **-izna/-yzna** może się łączyć z podstawami przymiotnikowymi, np. *płytki* → *płytcizna*, i rzeczownikowymi, np. *Dulska* → *dulszczyzna*. Motywowane przez rzeczowniki derywaty z formantem *-izna/-yzna* bardzo często zawierają ujemną ocenę nazywanych zjawisk, por. *dziennikarszczyzna* ‘maniera dziennikarska’, *bohaterszczyzna* ‘niepotrzebne bohaterstwo’.

Pozostałe typy z sufiksami **-ota** (*brzydota*), **-oć** (*dobroć*), **-ada** (*dziecinada*), **-eria** (*pedanteria*), **-ycz** (*słodycz*) są bardzo nieliczne.

ĆWICZENIA

- I. Od wyróżnionych czasowników utwórz niekategorialne nazwy czynności i użyj ich w drugim zdaniu.
  1. *Namówiła* koleżankę do zmiany pracy. Podczas *namowy* musiała użyć wielu przekonujących argumentów.
  2. *Przeprawili się* przez zalew promem. _____ zajęła im około 15 minut.
  3. Z różnych stron zaczęto *strzelać*. Szybko jednak _____ ucihła.
  4. *Przerobiła* u krawcowej starą sukienkę. _____ kosztowała ją jednak nie mniej niż nowe ubranie.
  5. Przybyłych *poczęstowano* rybą prosto z rożna. Goście byli bardzo wdzięczni za taki _____.
  6. Pieniądze już zostały *przelane*. _____ dokonano w piątek.
  7. *Obniżono* ceny biletów lotniczych. _____ była uwarunkowana dużą konkurencją na rynku przewoźników.
  8. Lubię *wędrować* po górach. Takie _____ służą i zdrowiu, i duchowi.
  9. Muzułmanie *modlą się* pięciokrotnie w ciągu doby. _____ składa się z określonej liczby pokłonów, gestów i recytacji.

10. *Pisał* chaotycznie i z błędami. Trudno było taką _____
_____ wysoko ocenić.
11. *Skonfiskowano* dużą partię nielegalnej broni. _____
_____ dokonano na granicy.
12. Mój dziadek *ożenił się* bardzo młodo. Jego _____
_____ nie przeszkodził mu zrobić świetną karierę.
13. Mój dziadek *oświadczył się* babci po miesiącu znajomości.
Jego _____ zaskoczyły całą jej rodzinę.
14. Niedawno *przeprowadziła się* do nowego mieszkania. _____
_____ zajęła jej tydzień czasu.
15. Przez trzy tygodnie *zastępowała* w pracy koleżankę. Podczas
_____ miała znacznie więcej pracy.
16. W ubiegły weekend *zdemastowano* pomnik w parku. Policja
stara się wyjaśnić, kto dokonał _____.

II. Od podanych czasowników utwórz dwa różne derywaty o znaczeniu nazwy czynności i użyj ich w podanych połączeniach wyrazowych.

1. Obracać

Obrót kapitałem

Obracanie koła w żarnach

2. Odnowić

_____ umowy

_____ biologiczna

3. Podwyższyć

_____ sceny

_____ cen

4. Poprawiać

_____ pogody

_____ fryzury

5. Rozłączyć

_____ wagonów

_____ narzeczonych

6. Służyć

_____ ludziom

_____ w wojsku

7. Śpiewać

_____ pieśni ludowych

_____ operowy

8. Wystawić

_____ malarska

_____ sztuki w teatrze

III. Od podanych przymiotników utwórz niekategorialne nazwy cech.

1. Bestialski - *bestialstwo*

2. Beżowy - _____

3. Dyskretny - _____

4. Goły - _____
5. Granatowy - _____
6. Krzywy - _____
7. Nudny - _____
8. Okrutny - _____
9. Potężny - _____
10. Powabny - _____
11. Swobodny - _____
12. Szkarłatny - _____
13. Tandety - _____
14. Zimny - _____

IV. Od podanych przymiotników utwórz dwa różne derywaty o znaczeniu nazwy cechy i wstaw je do podanych połączeń wyrazowych.

1. Ciemny

ciemnota ludu

ciemność nocy

2. Dobry

anielska _____

czynić _____

3. Głupi

_____ ludzka

zrobić _____

4. Piękny

_____ gór

hollywoodzka _____

5. Wilgotny

_____ powietrza

_____ w piwnicy

6. Zuchwały

_____ ucznia

dopuścić się _____

V. Uzupełnij drugie zdanie, zastępując przymiotniki odpowiednimi derywatami rzeczownikowymi.

1. Dziennikarz powinien być dociekliwy, odważny i profesjonalny. – Dziennikarza powinny cechować *dociekliwość*, _____ i _____.

2. Dobry aktor powinien być ambitny i pracowity – Dobrego aktora powinny cechować _____ i _____.

3. Celebryci są zwykle zarozumiali, pewni siebie i aroganccy. – Celebrytom zwykle właściwa jest _____, _____ siebie i _____.

4. Lubię ludzi uczciwych, odpowiedzialnych i otwartych – W ludziach najbardziej cenię _____, _____ i _____ .
5. Dobry przedsiębiorca powinien być rozważny, stanowczy i pomysłowy. – Dobremu przedsiębiorcy powinny być właściwe _____, _____ i _____ .
6. Każdy polski szlachcic był zwykle honorowy i brawurowy. – Każdego polskiego szlachcica cechowały zwykle _____ i _____ .

2. NAZWY WYKONAWCÓW CZYNNOŚCI

Nazwy wykonawców czynności mogą być tworzone od czasowników oraz od rzeczowników. W pierwszym przypadku derywaty są motywowane przez wykonywaną czynność, np. *malarz* 'ten, kto maluje', *organizator* 'ten, kto organizuje', w drugim – wyrazem motywującym jest obiekt działania, wytwór, narzędzie, dziedzina, którą zajmuje się dana osoba, np. *portrecista* 'ten, kto maluje portrety', *rybak* 'ten, kto łowi ryby'. W obu przypadkach granice tej kategorii są dosyć niewyraźne. Odczasownikowe nazwy wykonawców często derywowane są w ten sam sposób, co i nazwy narzędzi, a niektóre derywaty mogą mieć dwa znaczenia, np. *ładowacz* 'pracownik fizyczny' i 'urządzenie do ładowania', *informator* 'człowiek' i 'książka'. Odrzeczownikowe nazwy wykonawców czynności natomiast mają często taką samą strukturę jak nazwy charakteryzujące i skłonnościowe, np. *kioskarz* 'ten, kto pracuje w kiosku' i *kawiarz* 'ten, kto lubi kawę', *sportowiec* 'ten, kto uprawia sport' i *działkowiec* 'ten, kto ma działkę'. W tym przypadku o ich czynnościowym lub atrybutywnym charakterze orzekamy tylko na podstawie parafrazy.

Nazwy wykonawców czynności cechuje uzualność, wykonywana czynność lub stan mają stanowić charakterystyczną właściwość subiekta. Z tego względu od bardzo wielu czynności o charakterze doraźnym, np. *chodzić*, *siedzieć*, *żyć*, *stać*, takich derywatów nie tworzymy.

DERYWATY ODCZASOWNIKOWE

Derywaty od czasowników urabiamy za pomocą rodzimych formantów sufiksalnych: *-ca*, *-iciel*, *-acz*, *-nik*, *-arz*, *-ak*, *-ec*, *-ek*, oraz sufiksów obcego pochodzenia: *-ator*, *-er*, *-ant*, *-ent*. Najbardziej wyrazistymi wykładnikami, specjalizującymi się wyłącznie w tworzeniu nazw wykonawców, są sufiksy *-ca* i *-iciel*, wszystkie pozostałe formanty mają charakter wielofunkcyjny. W derywatach odczasownikowych często dochodzi do zachwiania lub przesunięcia kategorii aspektu, np. *morderca* 'ten, kto morduje / zamordował kogoś', *nauczyciel* 'ten, kto uczy'.

- Sufiks **-ca** wiąże się bez ograniczeń z różnymi podstawami tematycznymi, np. *dowodzić* → *dowódca*, *kłamać* → *kłamca*, *sprzedawać* → *sprzedawca*, *kierować* → *kierowca*. Pod względem znaczeniowym czasowniki podstawowe rzadko oznaczają czynności fizyczne, znacznie częściej dotyczą mówienia, wymiany dóbr i kierowania. Charakterystyczną cechą tego sufiksu jest łączenie się z NA, czyli rzeczownikowymi nazwami czynności, np. *najem* → *najemca*, oraz udział w tworzeniu złożzeń właściwych (zob. nożej).

- Sufiks **-ciel**, formalnie jest zawężony do podstaw czasownikowych z tematem przyrostkowym *-i(y)-*, np. *nauczyciel*, *myśliciel*, *uwodziciel*. Wyjątek stanowią derywaty *okaziciel* (od *okazać*) i *truciciel* (od *truć*). Ten dawny ogólnosłowiański sufiks występuje w licznych starych derywatach, nie tworzy jednak nowych i wskutek tego nadaje wyrazom pochodnym nieco archaiczny i podniosły charakter, np. *wyzwoliciel*.

- Sufiks **-acz**, stanowiący bardzo produktywny typ, łączy się najczęściej z podstawami zakończonymi na przyrostki *-a(ja)-*, *-ywa-*, *-owa-*, do rzadkości należą podstawy o innych typach tematycznych, np. *pałic* → *palacz*. Jest to typ specjalizujący się głównie w tworzeniu nazw zawodów, polegających na wy-

konywaniu konkretnych czynności fizycznych (*spawacz, hartowacz*), choć urabiający również inne nazwy niezawodowe (*badacz, gracz, słuchacz*). Wraz z automatyzacją licznych czynności fizycznych wiele nazw zawodowych z tym sufiksem odchodzi w zapomnienie, nowe są niezbyt liczne. Słabość tego typu wynika z jego niejednoznaczności, może on bowiem służyć nie tylko – jak była o tym mowa wyżej – do tworzenia narzędzi, ale też innych nazw nieosobowych, np. *pełzacz* (gatunek ptaka), *ściągacz* (typ statku). Formant ten ma swój odpowiednik żeński *-aczka*, stosowany wówczas, gdy nazwa żeńska jest tworzona bezpośrednio od czasownika, np. *pracznica, cerowaczka*.

- Formant **-nik** wchodzi w związki głównie z czasownikami z sufiksem *-owa-*. Łącząc się z podstawami czasownikowymi, może tworzyć nie tylko nazwy wykonawców, np. *kierownik, pracownik*, ale również narzędzi typu *kasownik*.

Pozostałe sufiksy polskie występują w nielicznych derywatach odczasownikowych i stanowią typy nieproduktywne. Należą do nich **-ak** (*śpiewak, pijak*), **-arz** (*pisarz, malarz*) i **-ec** (*kupiec*) i **-ek** (*skoczek*).

Derywaty z sufiksami obcego pochodzenia zwykle mają za podstawę czasowniki zapożyczone z tematami na *-owa-*, *-izowa-*, *-fikowa-*. Najbardziej produktywny spośród nich jest formant **-ator**, np. *ilustrować* → *ilustrator*, *kolonizować* → *kolonizator*, *kodyfikować* → *kodyfikator*. Brak jednak ściśle określonych reguł jego użycia, obocznie z tym wykładnikiem mogą wystąpić inne: **-ant** (*dyskutant*), **-ent** (*konsument*), **-er** (*trener*).

DERYWATY ODRZECZOWNIKOWE

Derywaty od rzeczowników tworzone są kilkoma sufiksami: *-arz, -owiec, -nik, -ista, -ik, -owy* oraz sposobem paradygma-

tycznym. Najbardziej produktywne typy to formacje urabiane formantami *-owiec*, *-ista* i *-arz*.

- Sufiks **-owiec** tworzy najczęściej derywaty bardzo pojemne semantycznie, wskazują one bowiem najczęściej na branżę zawodową, np. *naukowiec*, *sportowiec* ‘osoba zajmująca się nauką, sportem’. Nowsze derywaty powstają również od podstaw bardziej konkretnych, odnoszących się do miejsca pracy, narzędzia lub obiektu czynności, np. *radiowiec* ‘osoba pracująca w radiu’, *tirowiec* ‘jeździ tirem’, *silnikowiec* ‘naprawia silniki’.

- Derywaty z sufiksem **-ista** motywowane są zwykle przez rzeczowniki konkretne obcego pochodzenia, które pozostają w różnej relacji do wyrazów pochodnych – mogą oznaczać wytwór lub narzędzie czynności (*felietonista*, *tatuażysta*, *rowerzysta*). Szczególnie produktywny jest ten formant w podtypach tworzących nazwy osób od dziedzin zainteresowania (*ukrainista*, *watykanista*) i instrumentów muzycznych (*gitarzysta*).

- Sufiks **-arz** w urabianiu formacji odrzeczownikowych, np. *koszykarz*, *bramkarz*, jest bardziej produktywny niż w przypadku derywatów odczasownikowych. Część wyrazów pochodnych z tym formantem jest jednak ograniczona do języka potocznego lub środowiskowego, np. *blacharz*, *śmieciarz*, *kioskarz*, *parkieciarz*. Odnoszą się one do stosunkowo prostych zawodów, a niektóre z nich funkcjonują jako potoczne, zabarwione żartobliwie odpowiedniki nazw oficjalnych, np. *poczciarz* obok oficjalnego określenia *pocztowiec*. Część odznacza się wielomotywacyjnością i wieloznacznością, np. *wagoniarz* ‘pracujący przy budowie (naprawie lub obsłudze) wagonów’.

- Derywaty **paradygmatyczne** mogą przybierać zarówno męski paradygmat bezkońcówkowy, np. *fizyka* → *fizyk*, *chirurgia* → *chirurg*, jak i z końcówką *-a*, np. *logopedia* → *logopeda*. Semantycznie są one zwykle motywowane przez nazwę dziedziny, którą się zajmuje osoba nazwana przez derywat. Ich podstawawa-

mi najczęściej są rzeczowniki obce, na gruncie polskim niemotywowane, podzielne na części jedynie dla osób, którzy uświadamiają sobie ich źródło grecko-lacińskie. Najbardziej produktywny podtyp stanowią derywaty tworzone od podstaw zakończonych na *-logia* (*embriologia* → *embriolog*).

- Sufiks przymiotnikowego pochodzenia **-owy** wcześniej urabiał nazwy od podstaw nazywających narzędzia, maszyny lub urządzenia, np. *młotkowy*, *dźwigowy*. Obecnie częściej w charakterze podstaw wykorzystuje się nazwy miejsca, np. *dzielnicowy*, *parkingowy*. Ten formant może również wystąpić w formie rodzaju żeńskiego, np. *bufetowa*, *salowa*.

Do typów nieproduktywnych w klasie odrzeczownikowych nazw wykonawców należą derywaty z wielofunkcyjnymi wykładnikami sufiksalnymi **-nik** (*ogrodnik*), **-ik** (*chemik*).

DERYWATY ZŁOŻONE

Nazwy wykonawców mogą mieć również strukturę złożenia, które motywowane jest przez zwrot czasownikowy, np. *skakać na linie* → *linoskoczek*. Kolejność członu czasownikowego i rzeczownikowego w takich złożeniach może być różna, co wpływa znacząco na ich semantykę.

- Derywaty o strukturze **rzeczownik + czasownik** reprezentują zasadniczo dwa typy, w których wyrazy podstawowe zawsze są połączone za pomocą interfaksu **-o-**. Pierwszy z nich derywowany jest za pomocą formantu sufiksального **-ca**, np. *złoczyńca*, *ludożerca* *wiarołomca*. Współcześnie ten typ szczególnie produktywny jest w nazwach złożonych z drugim członem – *znawca*, *-dawca*, *-biorca*, np. *językoznawca*, *krwiodawca*, *lizingobiorca*. Drugi typ ma formant **paradygmatyczny Ø**, przy którym temat czasownika przybiera zakończenie rzeczownika rodzaju męskiego. Formacje tego typu są dość różnorodne pod względem

znaczeniowym, mogą to być neutralne (*piwowar*) bądź nacechowane (*brakorób*) nazwy osobowe, jak też nazwy zwierząt (*mrówkojad*).

- Derywaty o strukturze **czasownik + rzeczownik** wyróżniają się na tle innych złożeń nie tylko ze względów formalnych (ich składniki połączone są interfiksem **-i(y)-**), ale też semantycznych. Takie wyrazy pochodne mają zazwyczaj charakter metaforyczny i żartobliwy, np. *golibroda* (dawniej: fryzjer męski), *wyrwidąb* (olbrzym o wielkiej sile), *najmimorda* (z niechęcią o adwokacie). Najczęściej są one zakończone formantem paradygmatycznym, znacznie rzadziej kończą się sufiksem **-ek**, np. *gryzipiórek* (urzędnik; marny pisarz lub dziennikarz). Wiele spośród takich złożeń pod względem znaczenia zbliża się do kategorii nosicieli cech (zob. 6).

ĆWICZENIA

- I. W podanych ofertach pracy znajdź zapożyczone nazwy zawodowe oraz polskie derywaty słowotwórcze i wpisz je do odpowiednich rubryk w tabeli. W wyrazach pochodnych zaznacz formanty słowotwórcze charakterystyczne dla nazw wykonawców czynności.

Litewsko-norweska firma budowlana NORSTAT
proponuje pracę dla:
inżyniera materiałoznawcy
monterów
nadzorca robót budowlanych

Zakład krawiecki LAMA zatrudni:
projektanta odzieży
zaopatrzeniowca
sprzedawcę konsultanta

Wydawnictwo ALBATROS poszukuje:
menedżera sprzedaży
redaktora (tekstów w języku angielskim)
ilustratora
księgowego

Studio filmowe IMPULS
zatrudni następujących specjalistów:
asystenta reżysera
dialogistę
operatora
charakteryzatora

Zapożyczenia	Derywaty słowotwórcze
<i>Inżynier</i>	<i>Materiałoznawca</i>
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

II. Na podstawie podanych parafraz słowotwórczych, w których wyróżnione zostały wyrazy podstawowe, utwórz nazwy wykonawców za pomocą odpowiednich formantów polskich.

1. ten, kto *pakuje* wyroby - *pakowacz*
2. ten, kto kogoś *oskarża* - _____
3. ten, kto uczestniczy w *wyborach* - _____
4. ten, kto *doradza* - _____

5. ten, kto *uwodzi* - _____
6. ten, kto *wybawił* kogoś od wroga - _____
7. ten, kto dokonał *zaboru* jakiegoś terytorium - _____
8. ten, kto coś *wynalazł* - _____
9. ten, kto wyrabia różne przedmioty z *wikliny* - _____
10. ten, kto pracuje w sferze *usług* - _____
11. ten, kto pracuje w sferze *transportu* i przewozu towarów - _____
12. ten, kto pracuje w *urzędzie* - _____
13. ten, kto gra na *flecie* - _____
14. ten, kto gra na *harfie* - _____
15. ten, kto obsługuje *windę* - _____
16. ten, kto zajmuje się *etnomuzykologią* - _____
17. ten, kto pisze *reportaże* - _____
18. ten, kto gra tylko w *epizodach* - _____

III. Na podstawie podanych parafraz słowotwórczych utwórz nazwy wykonawców za pomocą odpowiednich formantów obcego pochodzenia.

1. ten, kto coś eksportuje – *eksporter*
2. ten, kto coś importuje - _____
3. ten, kto w coś inwestuje - _____
4. ten, kto coś produkuje - _____

5. ten, kto coś projektuje - _____
6. ten, kto coś prezentuje - _____
7. ten, kto propaguje jakieś idee - _____
8. ten, kto emigruje - _____
9. ten, kto protokołuje przebieg zebrania - _____
10. ten, kto dyskutuje - _____
11. ten, kto recenzuje - _____
12. ten, kto coś kolekcjonuje - _____

IV. Od podanych dziedzin sportowych utwórz odpowiednie nazwy sportowców, w nawiasie zapisz wyraz podstawowy.

1. boks – *bokser (boks)*
2. hokej – _____ (_____)
3. jazda konna – _____ (_____)
4. kajakarstwo – _____ (_____)
5. kolarstwo – _____ (_____)
6. łyżwiarstwo – _____ (_____)
7. narciarstwo – _____ (_____)
8. pływanie – _____ (_____)
9. podnoszenie ciężarów – _____ (_____)
10. rajd samochodowy – _____ (_____)

11. saneczkarstwo – _____ (_____)
12. siatkówka – _____ (_____)
13. spadochroniarstwo – _____ (_____)
14. strzelectwo – _____ (_____)
15. tenis – _____ (_____)
16. tenis stołowy / ping-pong – _____ (_____)
17. windsurfing – _____ (_____)
18. zapasy – _____ (_____)
19. żeglarstwo – _____ (_____)

V. Od podanych definicji utwórz nazwy wykonawców o strukturze wyrazów złożonych.

1. Instytucja, która udziela kredytu – *kredytodawca*
2. Instytucja, która udziela lizingu - _____
3. Osoba, która bierze pożyczkę - _____
4. Osoba, która występuje z jakimś wnioskiem - _____
5. Osoba, która wysunęła jakiś pomysł - _____
6. Osoba, która daje jakieś zlecenie - _____
7. Osoba, która przekazuje coś w darze - _____
8. Osoba zatrudniająca kogoś do pracy - _____

9. Specjalista zajmujący się badaniami w zakresie kultury - ____

---

10. Specjalista zajmujący się badaniem prasy - _____

VI. Wpisz podane w ramce derywaty o znaczeniu ekspresywnym obok ich znaczenia.

Dusigrosz, dzierzymorda, liczykrupa, męczydusza, obieżyświat, pędziwiatr, świszczypała, wodzirej

1. Ten, kto dużo podróżuje po świecie – *obieżyświat*
2. Ten, kto potrafi przewodzić innym - _____
3. Ten, kto zachowuje się despotycznie w stosunku do swoich podwładnych - _____
4. Ten, kto nie wytrzymuje długo na jednym miejscu - _____
_____
5. Ktoś uciążliwy, nadmiernie absorbujący swoimi sprawami - _____
_____
6. Ktoś lekkomyślny i nieodpowiedzialny - _____
7. Ten, kto gromadzi pieniądze i bardzo nie lubi ich wydawać - _____
_____
8. Ten, kto jest bardzo skąpy - _____

3. NAZWY NARZĘDZI

Do nazw narzędzi zaliczamy derywaty nazywające przedmioty, bardziej lub mniej skomplikowane urządzenia, a także substancje pomocne przy wykonywaniu czynności. Tę klasę wyrazów pochodnych nazywa się również środkami czynności, które mają następującą strukturę semantyczną: *ładowarka* 'to, za pomocą czego się ładuje', *wiertło* 'to, za pomocą czego się wierci', *odbielacz* 'to, za pomocą czego się odbiera', *impregnator* 'to, za pomocą czego się impregnuje'. Nazwy narzędzi urabiamy w zasadzie od czasowników, tylko wyjątkowo niektóre produktywne formanty łączą się z podstawami będącymi nazwami obiektów czynności.

Nazwy narzędzi mają tylko parę wyspecjalizowanych wykładników, w większości sięgają po sufiksy wielofunkcyjne, wykorzystywane również w kategorii słowotwórczej nazw wykonawców czynności. Najbardziej produktywne typy w tej kategorii tworzą sufiksy *-arka*, *-acz*, *-nik*, *-ak*, *-nica*, *-ło*, *-idło/-ydło* i formant paradygmatyczny z zerową końcówką rodzaju męskiego.

- Sufiks **-arka** jest najbardziej wyspecjalizowanym wykładnikiem tej klasy derywatów, służącym do tworzenia nazw maszyn, mniej lub bardziej skomplikowanych urządzeń zarówno technicznych, jak i używanych w życiu codziennym, np. *ko-parka*, *obrabiarka*, *suszarka*, *kosiarka*. Nic nie stoi na przeszkodzie, aby ten produktywny formant można było łączyć również z podstawą rzeczownikową, np. *rowkarka* (urządzenie robiące rowki).

• Sufiks **-acz**, specjalizujący się w urabianiu nazw wykonawców czynności, tworzy również nazwy urządzeń, aparatów, części maszyn i mniejszych narzędzi, np. *nawilżacz*, *zszywacz*, *rozcinacz*, oraz nazwy substancji użytkowanych przy czynności, np. *pochłaniacz*, *samoopalacz*. Sufiksem **-acz** urabia się też nazwy statków, np. *lodołamacz*, *stawiacz min*. Ten formant cechuje duża produktywność – taki derywat można utworzyć prawie od każdego czasownika nazywającego nieskomplikowaną czynność fizyczną. Wykorzystywany jest zarówno w derywatach prostych, jak też złożonych.

• Sufiks **-nik** (oraz jego rozszerzenia **-alnik**, **-ownik**, **-arnik**) tworzy nazwy urządzeń i przyrządów, często dość skomplikowanych, np. *grzejnik*, *włącznik*, *nadajnik*, *oczyszczalnik*. Tylko nieliczne derywaty mogą mieć znaczenie substancji, np. *garbnik* (substancja, która służy do garbowania (wyprawiania) skór). Warianty **-ownik** i **-arnik** mogą się łączyć z podstawami rzeczownikowymi, np. *sokownik*.

• Sufiks **-ak** tworzy nazwy prostych narzędzi lub części maszyn, np. *wkrętak*, *ścierak*, *ustawiak* (przyrząd do ustawiania noża, np. w kosiarce), dlatego większość derywatów tego rodzaju należy do słownictwa specjalistycznego. Ten formant jest właściwy też nazwom przedmiotów tylko biernie uczestniczącym w czynności, np. *leżak* ‘to, na czym się leży’.

• Sufiks **-nica** (oraz jego rozszerzenia **-alnica**, **-ownica**) jest drugim wyspecjalizowanym wykładnikiem nazw narzędzi, choć współcześnie mało produktywnym. Tym formantem tworzy się nazwy urządzeń i części maszyn, np. *gaśnica*, *cumownica* (pal do cumowania), *krajalnica* (urządzenie do krajania na plastry), których spora część również jest używana tylko w środowisku profesjonalnym.

• Dawnymi formantami charakterystycznymi dla omawianej kategorii, współcześnie zaś zupełnie nieproduktywnymi są sufiksy **-ło** i **-idło**, np. *sznurowadło, szydło, bielidło, liczydło*.

• Formant **paradygmacyjny Ø** rzadko występuje w derywatach prostych, np. *dźwig*, specjalizuje się natomiast w tworzeniu nazw złożonych o strukturze **rzeczownik + czasownik**. Formant paradygmacyjny przekształca czasownikowy człon złożenia, nadając mu postać rzeczownika rodzaju męskiego, np. *śrubokręt, amperomierz*. W nazwach narzędzi jest to typ dość po-
kaźny, w którym szczególne miejsce zajmuje cała seria derywatów zakończona członem *-mierz*.

Pozostałe formanty są znacznie mniej produktywne, czasami występują tylko w poszczególnych leksemach. Należą do nich liczne wielofunkcyjne sufiksy: **-ka** (*przykrywka, sokowirówka*), **-aczka** (*trzepaczka*), **-anka** (*płatanka*), **-ałka** (*mieszalka*), **-ówka** (*wskazówka*), **-nia** (*dźwignia*), **-ator** (*inhalator*), **-ik** (*budzik*), **-ek** (*lejek*), **-iwo** (*krzesiwo*), **-eń** (*grzebień*).

ĆWICZENIA

- I. Na podstawie podanych parafraz, w których został wyróżniony wyraz podstawowy, utwórz odpowiednie nazwy narzędzi.
  1. Urządzenie, które *liczy* i sortuje banknoty – *liczarka*
  2. Narzędzie, które *wierci* otwory w drewnie, betonie lub metalu - _____
  3. Urządzenie, które *binduje* (łączy luźne kartki specjalnym grzbietem) - _____
  4. Urządzenie, w którym można robić *kostki* lodu - _____
_____
  5. Urządzenie, które *podnosi* ciężary - _____
  6. Program komputerowy, za pomocą którego *przegląda się* strony internetowe - _____
  7. Program, który *wygasza* po jakimś czasie nieużywany ekran komputera czy telefonu - _____
  8. Program, za pomocą którego system operacyjny komputera *steruje* urządzeniem z zewnątrz, np. drukarką - _____
_____
  9. Przyrząd, które *prostuje* włosy - _____
  10. Urządzenie, które *rozpryskuje* ciecz - _____
  11. Ciężarek zawieszony u dołu zegara, który *wahając się* odmierza czas - _____

II. Wykorzystując podane w ramach formanty słowotwórcze, podaj nazwy różnych urządzeń i przedmiotów, stanowiących wyposażenie kuchni, biura oraz samochodu osobowego.

A. **Wyposażenie kuchni**

1. Urządzenie do zmywania naczyń - *zmywarka*
2. Urządzenie do pieczenia - _____
3. Element kuchni gazowej przeznaczony do palenia się ognia
- _____
4. Krążek dający się pokręcać w celu włączania i regulowania
- _____
5. Gąbka do zmywania naczyń - _____
6. Część lodówki przeznaczona do zamrażania artykułów żywnościowych - _____
7. Urządzenie do zamrażania artykułów żywnościowych - ____
_____
8. Narzędzie do ubijania piany - _____
9. Naczynie do robienia tortów - _____
10. Narzędzie do tłuczenia - _____
11. Naczynie do cedzenia - _____
12. Szmata do ścierania - _____

-acz, -ak, -ak, -alnik, -arka, -arka, -arnik,
-ek, -ka, -ło, -nik, -ownica

B. Wyposażenie biura

1. Urządzenie do drukowania - _____
2. Urządzenie do kopiowania - _____
3. Urządzenie do rzucania obrazu na ekran - _____
4. Urządzenie do czytania tekstów - _____
5. Narzędzie do dziurkowania kartek - _____
6. Narzędzie do rozcinania papieru - _____
7. Narzędzie do spinania kartek - _____
8. Stempel do oznakowania daty - _____
9. Urządzenie do niszczenia dokumentów - _____
10. Stojak do wieszania ubrań - _____

-acz, -acz, -acz, -ak, -arka, -arka, -arka, -nik, -nik, -ownik

C. Wyposażenie samochodu osobowego

1. Zewnętrzna część pojazdu, zamocowana z tyłu i z przodu, która łagodzi skutki zderzenia - _____
2. Część samochodu przeznaczona do przewożenia bagażu - _____
_____
3. Urządzenie służące do kierowania pojazdu - _____
_____

4. Urządzenie, które sprzęga silnik i skrzynię biegów w celu zmiany biegu - _____
5. Urządzenie do chłodzenia silnika - _____
6. Urządzenie, które tłumi hałas silnika - _____
7. Urządzenie sygnalizujące za pomocą migania zmianę kierunku jazdy - _____
8. Urządzenie służące do wycierania szyb - _____

-acz, -aczka, -ak, -ik, -ło, -nica, -nica, -nik

III. Od podanych parafraz utwórz nazwy narzędzi o strukturze wyrazów złożonych.

1. Urządzenie chroniące od piorunu - *piorunochron*
2. Przydrożna tablica wskazująca kierunek drogi - _____
_____
3. Urządzenie do mierzenia szybkości pojazdu - _____
_____
4. Przyrząd do mierzenia ilości zużytego gazu - _____
_____
5. Przyrząd do mierzenia ciśnienia - _____
_____
6. Przyrząd do wyciągania korków z butelek - _____
_____

4. NAZWY OBIEKTÓW I WYTWORÓW CZYNNOŚCI

Nazwy obiektów i wytworów (rezultatów) czynności pod względem znaczeniowym należą do dwóch różnych kategorii słowotwórczych, które łączy to, że są urabiane wyłącznie od podstaw czasownikowych i mają sporo wspólnych wykładników.

4.1. NAZWY OBIEKTÓW CZYNNOŚCI

Do tej nielicznej klasy należą nazwy przedmiotów i zjawisk, rzadziej osób, na które skierowana jest czynność, np. *malowanka* 'to, co jest przeznaczone do malowania', *marzenie* 'to, o czym ktoś marzy'. Szczególnym rodzajem obiektu jest obiekt materiałowy, np. *tworzywo* 'to, z czego coś się tworzy'. Nazwy obiektów czynności są tworzone najczęściej od czasowników niedokonanych. Nawet wówczas, gdy derywat pochodzi od podstawy o aspekcie dokonanym, ma dwojaką motywację, np. *wychowanek* 'ten, kogo ktoś wychowuje' i 'ten, kogo ktoś wychował'. Niektóre nazwy obiektów zbliżają się pod względem znaczeniowym do nazw narzędzi, np. *okleina* 'to, co jest przeznaczone do oklejania' lub 'to, za pomocą czego się okleja'.

W funkcji nazw obiektów czynności wtórnie często występują NA, np. *jedzenie* 'to, że się je' i 'to, co się je', *przesyłka* 'to, że się przesyła' i 'to, co się przesyła'. Derywaty z formantem paradygmatycznym *-a* czasami mają znaczenie wyłącznie obiektowe, np. *rozsada* 'młode rośliny przeznaczone do rozsadzania', *przyczepa* 'przyczepiana część pojazdu' (por. 1.1.).

Do najczęściej wykorzystywanych w nazwach obiektów czynności wykładników zaliczamy sufiksy *-ka*, *-nik* i *-iwo*.

- Sufiks **-ka** (oraz jego rozszerzenie **-anka**) stanowi bodaj najbardziej produktywny typ tej kategorii tworzący nazwy przedmiotowe, np. *nakrętka*, *czytanka*.

- Sufiks **-nik** derywuje najczęściej obiekty przy abstrakcyjnych czynnościach, np. przy działaniach matematycznych: *dzielnik*, *mnożnik* 'to, przez co się dzieli, mnoży'. Tylko niektóre derywaty mają znaczenie konkretne, np. *chodnik* 'część ulicy przeznaczona do chodzenia'.

- Sufiks **-iwo** tworzy nieliczne nazwy obiektów materiałowych, niezbędnych przy pewnych czynnościach przetwórczych, np. *przędziwo*, *mieliwo*.

Pozostałe formanty występują tylko w poszczególnych leksemach, np. **-ak** (*lizak*), **-eń** (*uczeń*), **-dło** (*jadło*), **-owisko** (*stuchowisko*).

4.2. NAZWY WYTWORÓW CZYNNOŚCI

Nazwy wytworów (rezultatów) czynności są w polszczyźnie liczniejsze niż nazwy obiektów. To są derywaty, które oznaczają przedmioty powstałe w wyniku jakiejś czynności lub rezultaty pewnych procesów, np. *napis* 'to, co zostało napisane'. Ich podstawami najczęściej są czasowniki dokonane, tylko w przypadku czynności i procesów przekształcających obiekt wyrazem motywującym może być czasownik niedokonany, np. *mrożonka* 'to, co było mrożone'. Podobnie jak w nazwach obiektów czynności również w tym znaczeniu mogą być fakultatywnie używane NA, np. *streszczenie* 'to, że coś się streściło' i 'to, co powstało w wyniku streszczenia', *dodruk* 'to, że coś zostało dodrukowane' i 'to, co się dodrukowało'.

Do wykładników, które tworzą seryjnie nazwy wytworów czynności, należą formanty sufiksalne *-ka*, *-ek*, *-ina*, *-iny*, *-izna* oraz formant paradygmatyczny.

- Sufiks **-ka** (oraz jego rozszerzenie **-onka**) tworzy nazwy przedmiotowe, np. *wklejka*, *plecionka*.

- Sufiks **-ek** (oraz jego wariant **-ki**) tworzy bardzo liczne derywaty od czasowników prefiksalnych, np. *dodatek* ‘to, co zostało dodane’, *ogryzek* ‘to, co zostało ogryzione’. Jego wariant mający postać liczby mnogiej tworzy nazwy produktów ubocznych, np. *opilki*, *zlewki*.

- Sufiks **-ina** tworzy derywaty specjalistyczne (medyczne, techniczne) nazywające rezultaty procesów, zwłaszcza zachodzących w ciele ludzkim lub zwierzęcym, np. *odmrozina*, *wydzielina*. Część derywatów może być motywowana przez imiesłów, np. *mieszany* → *mieszanina*.

- Sufiks **-iny** specjalizuje się w tworzeniu nazw produktów niezamierzonych, np. *heblowiny* ‘odpadki pozostające po heblowaniu’, *wytłoczyny* ‘odpadki pozostające po wytłoczeniu soku’. Takie derywaty w dużej mierze należą do terminów specjalnych.

- Sufiks **-izna** tworzy nazwy rezultatów od czasowników procesualnych, np. *spalenizna*, *opuchlizna*.

- Osobno należy wyróżnić formant **paradygmatyczny** Ø, ponieważ wiele utworzonych w ten sposób derywatów odczasownikowych ma tylko znaczenie rezultatu, np. *napis*, *skrót*, *myśl*. Ten formant występuje też w złożeniach mających znaczenie wytworów czynności, np. *brudnopis* ‘niegotowa wersja tekstu napisana na brudno’, *drzeworyt* ‘obraz, wyryty na drewnianej płycie’.

Pozostałe formanty występują tylko w poszczególnych leksemach, np. **-iwo** (*pieczywo*), **-eń** (*pieczeń*), **-stwo** (*bluźnierstwo*), **-isko** (*zapadlisko*), **-mo** (*pismo*).

ĆWICZENIA

- I. W podanych zdaniach wskaż derywaty o znaczeniu nazw obiektów czynności.
  1. Tadeusz Borowski był więźniem obozu koncentracyjnego.
  2. Międzylądowanie samolotu na trasie zwykle jest potrzebne, aby uzupełnić paliwo i zabrać nowych pasażerów.
  3. Wieczorem wszyscy urlopowicze z plaży przenoszą się na deptak.
  4. Wtyczka czajnika w żaden sposób nie chciała wejść do gniazdka.
  5. Nadchodzących gości częstowano przekąską i winem.
  6. Łóżko było zasłane kolorową narzutą.
  7. Kupiła sobie worek i nakładki na łyżwy.
  8. Nareszcie miała w kuchni nie popychadło, ale służącą jak się należy.

- II. Od podanych parafraz, w których zostały wyróżnione wyrazy podstawowe, utwórz odpowiednie nazwy obiektów czynności.
  1. to, czym ktoś *się martwi* – *zmartwienie*
  2. to, co *się szyje* - _____
  3. to, czym *spaja się* jakieś elementy - _____
  4. to, czym *wyklada się* podłogę lub ściany - _____
  5. mała roślina, którą *się sadi* - _____
  6. to, co ktoś *dzierzawi* - _____
  7. puzzle, które *się układa* - _____

8. książeczka, w której *koloruje się* obrazki - _____
9. dokument, *załączany* do innego dokumentu - _____

III. W podanych zdaniach wskaż derywaty o znaczeniu nazw wytworów czynności.

1. Na ściankach pojemnika pojawiła się skroplina gazu.
2. Każde kłamstwo po jakimś czasie zwykle wychodzi na jaw.
3. Podczas upałów najlepsza jest odzież z lnu lub innych naturalnych tkanin.
4. Lokalne wyroby to najlepszy upominek z podróży.
5. Wzdłuż nasypu kolejowego mamy pas pozbawiony roślinności.
6. Sukienka miała z przodu wstawki z koronki.
7. Obierki ziemniaków wyrzuca się do kompostu.
8. Po godzinie popielniczka była pełna niedopałków.

IV. Na podstawie podanych definicji utwórz odpowiednie nazwy wytworów czynności.

1. Gazy powstające przy spalaniu się substancji - *spaliny*
2. Woda, w której pozostało rozpuszczone mydło - _____
_____
3. Pozostały na skórze efekt opalania się - _____
4. Wędzony wyrób mięsny - _____
5. Napój alkoholowy, powstały po nalaniu spirytusu na owoce z dodatkiem cukru - _____
6. Kawałek wycięty z całości - _____

7. Kosmetyk wygładzający skórę podkładany pod makijaż - ____
_____
8. Ostateczna wersja tekstu napisana na czysto - _____
_____
9. Obraz wyryty na płycie miedzianej - _____

5. NAZWY MIEJSC

Nazwy miejsc to klasa wyrazów wyróżniająca się na tle innych derywatów charakterystycznymi wykładnikami sufiksальnymi: *-nia* (oraz jego warianty rozszerzone *-alnia*, *-arnia*, *-ownia*) i *-isko*, które nazywają pomieszczenia i obszary charakteryzowane ze względu na wykonywaną czynność lub przedmioty, zwierzęta i rośliny, które się w tym miejscu znajdują. Wszystkie wymienione formanty mogą się łączyć zarówno z podstawami czasownikowymi, jak i rzeczownikowymi, np. *jezdnia* (od *jeździć*) i *portiernia* (od *portier*), *rozlewisko* (od *rozlewać się*) i *wrzosowisko* (od *wrzos*).

- Sufiks **-nia**, mimo że jest mniej produktywny niż pochodne od niego warianty rozszerzone, masowo derywuje nazwy miejsc od czasowników na *-ować*, np. *pracować* → *pracownia*, nieco rzadziej od innych, np. *rozlewać* → *rozlewnia*. W derywatach odczasownikowych czasami obok nazwy miejsca współwystępuje znaczenie narzędzia, np. *chłodnia* ‘to, co służy do chłodzenia’ i ‘pomieszczenie, w którym się chłodzi’. Sufiks ten łączy się również z podstawami rzeczownikowymi, będącymi nazwami wykonawców na *-arz* i *-er*, np. *stolarnia* ‘warsztat stolarza’.

- Sufiks **-alnia** tworzy wyłącznie derywaty odczasownikowe, często są to nazwy specjalistyczne, nazywające pomieszczenia (i działy większych wytwórni) ze względu na wykonywaną w nich czynność, np. *tkać* → *tkalnia*, *prasować* → *prasownia*, *spawać* → *spawalnia*.

- Niezwykle produktywny sufiks **-arnia** specjalizuje się głównie w tworzeniu derywatów odrzeczownikowych. To są

nazwy miejsc, gdzie się wytwarza, przetwarza lub sprzedaje pewne przedmioty, np. *olejarnia* ‘pomieszczenie, w którym wytłacza się olej’, *mleczarnia* ‘zakład, w którym przetwarza się mleko’, *kwiaciarnia* ‘miejsce, gdzie sprzedaje się kwiaty’. Można też wymienić nazwy pomieszczeń, w których hoduje się rośliny (*potomarańczarnia*), przechowuje się zwierzęta (*owczarnia*) lub przedmioty (*rupieciarnia*). Nazwy odczasownikowe z tym sufiksem są o wiele rzadsze. Pojawia się on przy tego typu podstawach tylko wówczas, gdy w temacie występuje spółgłoska *l, g* lub *dz*, np. *pa-lić* → *palarnia*.

- Sufiks **-ownia** reprezentuje znacznie rzadszy typ derywatów pochodnych od rzeczowników, np. *kadłubownia* ‘pomieszczenie, w którym remontuje się kadłuby statków’. Większość wyrazów pochodnych z tym formantem można też motywować przez przymiotniki z przyrostkiem *-owy*, np. *montażownia* ‘hala montażowa’.

- Sufiks **-isko** (i jego warianty rozszerzone **-owisko** i **-nisko**) w odróżnieniu od powyższych modeli tworzy nazwy miejsc otwartych, gdzie wykonuje się jakąś czynność (*wysypisko, kąpielisko*), gdzie rosną/rosły jakieś rośliny (*malinisko*) lub występują przedmioty i zjawiska wskazane przez podstawę (*torfowisko, lodowisko, kretowisko*). Derywaty odczasownikowe z tym sufiksem w poszczególnych przypadkach mogą zbliżać się do nazw wytworów czynności, np. *urwisko* ‘to, co powstało po urwaniu się gruntu’ i ‘miejsce’.

- Sufiks **-izna/yzna**, który można wyodrębnić w dawno zadomowionych w języku wyrazach *ojczyzna* i *obczyzna*, współcześnie produktywny jest w nazwach geograficznych typu *Wi-leńszczyzna*. Urabia się w ten sposób nazwy regionów od podstaw przymiotnikowych, np. *Białostockie (województwo)* → *Białostockczyzna*.

Nazwy miejsc tworzymy też za pomocą mniej wyrazistych sufiksów: **-nik** (*śmietnik, gotębnik*), **-nica** (*lecznica, dzwonnica*), **-at** (*sekretariat*). Jako nazwy miejsc można traktować niektóre derywaty z sufiksem **-ina** tworzone od przymiotników, np. *równina* ‘miejsce, gdzie mamy równe ukształtowanie terenu’ lub nazw drzew, np. *brzezina* ‘miejsce, gdzie rosną brzozy’ (por. też 6. i 8.).

Dość pokaźną grupę w tej kategorii słowotwórczej stanowią derywaty od wyrażen przyimkowych tworzone głównie za pomocą **formantu paradygmatycznego –e**, np. *przed szkołą* → *przedszkole*, *śród miasta* → *śródmieście*, *nad brzegiem* → *nadbrzeże*. Bardzo rzadko takie podstawy w znaczeniu miejsca wykorzystują inne wykładniki: sufiksy **-isko** (*po lesie* → *polesisko*), **-owisko** (*po boju* → *pobojowisko*) lub formant paradygmatyczny **Ø** (*po trawie* → *potraw*).

Wtórne znaczenie nazwy miejsca przybierają często derywaty będące pierwotnie nazwami czynności, np. *zalew, skrzyżowanie* (zob.1.1.), oraz nazwami wytworów, np. *zagroda* (zob. 4.2.).

ĆWICZENIA

- I. Na podstawie podanych parafraz, w których zostały wyróżnione wyrazy podstawowe, utwórz odpowiednie nazwy miejsc.
  1. Pomieszczenie, w którym produkuje się *beton* - *betoniarnia*
  2. Pomieszczenie z przyrządami służącymi do ćwiczeń na mięśnie i *siłę* - _____
  3. Zakład, w którym *rozlewa się* do butelek i pojemników różne płyny, np. mleko, wodę mineralną itp. - _____
  4. Kabina w sklepie, w której *przymierza się* ubranie - _____
_____
  5. Pomieszczenie, w którym *wędzi się* mięso lub ryby - _____
_____
  6. Miejsce do *skoków*, np. do wody, na nartach itp. - _____
_____
  7. Miejsce, w którym bezdomnych przyjmuje się na *nocleg* - _____
_____
  8. Miejsce, w którym *ujeżdża się* koni lub uczy się jazdy konnej
- _____
  9. Miejsce, gdzie gromadzony jest *złom* metalowy - _____
_____
  10. Miejsce, w którym rozłożono *obóz* - _____

11. Miejsce, gdzie można *się schronić* - _____
12. Miejsce, gdzie wydobywa się *torf* - _____
13. Miejsce podmokłe, w którym *grzęzną* nogi - _____
_____
14. Obszar województwa *lubelskiego* - _____
15. Obszar województwa *kieleckiego* - _____

II. Utwórz nazwy pomieszczeń, które spotykamy w mieście, na dworcu, we współczesnym gospodarstwie domowym i które istniały w dawnym dworze.

A. W mieście

1. Lokal, w którym można napić się *piwa* - *piwiarnia*
2. Lokal, w którym można zjeść *lody* - _____
3. Lokal, w którym podaje się *pierogi* - _____
4. Lokal, w którym podaje się *naleśniki* - _____
5. Lokal, w którym podaje się różne *wina* - _____
6. Zakład, w którym *pierze się* ubrania - _____
7. Miejsce, w którym *myje się* samochód - _____
8. Miejsce, do którego po pracy *zajeżdżają* autobusy i trolejbusy - _____
_____

B. Na dworcu

1. Dział, w którym za opłatą można *przechować* bagaż - _____
_____

2. Pomieszczenie, w którym można *poczekać* na pociąg - _____
_____
3. Szafka, w której za opłatą można *schować* bagaż - _____
_____
4. Miejsce, gdzie znajdują się *tory* kolejowe - _____

C. **We współczesnym gospodarstwie domowym**

1. Pomieszczenie, gdzie znajduje się *kociół* - _____
2. Pokój, w którym *się sypia* - _____
3. Pokój, w którym *się jada* - _____
4. Teren, na którym rośnie *trawa* - _____
5. Miejsce, gdzie rosną *kwiaty* - _____
6. Miejsce, gdzie rosną *warzywa* - _____

D. **W dawnym dworze**

1. Pomieszczenie, w którym stały *powozy* konne - _____
_____
2. Pomieszczenie, w którym hodowano *kury* - _____
3. Pomieszczenie, w którym hodowano *króliki* - _____
4. Pomieszczenie, w którym *suszono* sery - _____
5. Pomieszczenie, w którym hodowano *palmy* i inne rośliny egzotyczne - _____

III. Na podstawie podanych parafraz utwórz derywaty od wyróżnionych wyrażen przyimkowych.

1. Pomieszczenie, które znajduje się *pod ziemią* - *podziemie*
2. Pomieszczenie, które znajduje się *pod dachem* - _____
3. Część statku, która znajduje się *nad burtą* - _____
4. Teren, który znajduje się *przez miastem* - _____
5. Umocniony pas ziemi *na brzegu* - _____
6. Teren, po którym płyną dopływy *do rzeki* - _____
7. Miejsce wolne *od ludzi* - _____
8. Teren znajdujący się *pod zamkiem* - _____

IV. Określ, jaką motywację mają następujące miejscowe nazwy własne.

Międzygórze, Międzylesie, Międzyzdroje, Międzyrzecze, Pomorz, Podlasie, Podkarpacie, Zarzecze, Powiśle.

6. NAZWY NOSICIELI CECH

Nazwy nosicieli cech to bardzo liczna klasa zróżnicowanych pod względem znaczeniowym derywatów, które mogą być nazwami osób, zwierząt, roślin, przedmiotów martwych i zjawisk, motywowanych przez jakąś charakterystyczną cechę. Cecha ta może być wyrażona przymiotnikiem (również imiesłowem przymiotnikowym lub liczebnikiem), np. *śmiały* → *śmiałek*, *szalony* → *szaleniec*, *czwarty* → *czwartek*, a także rzeczownikiem nazywającym charakterystyczną właściwość derywatu, np. *brodacz* 'człowiek, który ma brodę', *cytrynek* 'motyl o ubarwieniu koloru cytryny'. Ponieważ znaczenie wyrazów pochodnych w tej kategorii jest dość konkretne, często wyróżnia się podtypy stanowiące mniejsze klasy semantyczne, np. nazwy miesięcy (*kwiecień*, *wrzesień*, *grudzień*). W wielu przypadkach powstanie derywatu, zwłaszcza w zakresie nazw botanicznych i zoologicznych typu *maślak* czy *nieśmiertelnik*, jest niepowtarzalnym aktem słowotwórczym.

Mimo że wyróżniamy odprzymiotnikowe i odrzeczownikowe nazwy nosicieli cech, wykorzystują one w większości te same wykładniki słowotwórcze, np. *ważny* → *ważniak* i *wiatr* → *wiatrak*, albo *równy* → *równina* i *baran* → *baranina*. Niewyraźność granicy między tymi klasami przejawia się również w tym, że niektóre konstrukcje mogą być motywowane dwojako: przez przymiotnik relacyjny oraz przez odniesienie do podstawowego rzeczownika, np. *makowiec* 'ciasto makowe' / 'ciasto z makiem', *słomianka* 'słomiany dywanik' / 'dywanik ze słomy'. W ogóle można zauważyć, że ta kategoria ma bardzo niewiele

wyspecjalizowanych formantów słowotwórczych, w większości wykorzystuje sufiksy wielofunkcyjne.

Nazwy nosicielei cech to często produkty uniwerbizacji, czyli przekształcenia nazwy wielowyrazowej w jeden wyraz, np. *łódź żaglowa* → *żaglówka*, *rower składany* → *składak*. Ponieważ tendencja do skrótu najbardziej wyraziście przejawia się w codziennym języku mówionym, takie derywaty często są ograniczone do języka potocznego i jego odmian substandardowych lub profesjonalnych. Na skutek skrótu uniwerbizmy często mają nie jedno znaczenie, np. derywat *setka* może oznaczać ‘sto kilometrów / gram / punktów itp.’

DERYWATY ODPRZYMIOTNIKOWE

Typy dość produktywne w tej klasie tworzy kilka wykładników: *-ec*, *-ka*, *-ak* oraz formant ujemny.

- Sufiks **-ec** występuje w derywatach pochodnych od przymiotników prostych, np. *mądry* → *mędrzec*, imiesłowów, np. *oberwany* → *oberwaniec*, oraz przymiotników pochodnych, zwłaszcza na *-liwy* i *-owcy*, np. *gorliwy* → *gorliwiec*, *(samolot) odrzutowy* → *odrzutowiec*.

- Bardzo podobny pod względem funkcji jest formant **-ka**, który tworzy głównie derywaty od przymiotników relacyjnych, np. *blaszany* → *blaszanka*, *motorowy* → *motorówka*, znacznie rzadziej od prostych jakościowych, np. *zielony* → *zielonka*. Specjalizacją tego sufiksu w tej kategorii słowotwórczej są derywaty odliczebnikowe, np. *piątka*, *dwudziestka*.

- Wyraźnie nacechowany potocznością sufiks **-ak** występuje zarówno w derywatach o motywacji regularnej, np. *sztwywniak* ‘ten, kto jest sztywny’, *przystojniak* ‘ten, kto jest przystojny’, jak i w uniwerbizmach, np. *poprawczak* ‘dom poprawczy’.

• Formant **ujemny** polegający na odrzuceniu przyrostka przymiotnikowego stanowi typ, który w ostatnich dziesięcioleciach niezwykle zwiększył swoją produktywność, choć jego produkty derywacyjne funkcjonują głównie w polszczyźnie potocznej i substandardowej, np. *banal* ‘coś banalnego’, *amerykany* ‘amerykańskie buty wojskowe’. Urabia on często uniwerbizmy, np. *pers* ‘kot rasy perskiej’, *kryminat* ‘powieść / film / sprawa kryminalna’, *dokument* ‘film dokumentalny’.

Innym formantom sufiksalnym właściwe są różne ograniczenia formalne i semantyczne.

• Sufiks **-ek** tworzy głównie derywaty od przymiotników na *-ny*, np. *okrutny* → *okrutnik*, *bezbożny* → *bezbożnik*. Brak jest wyraźniejszych reguł określających występowanie wykładnika przyrostkowego *-ek*, pojawia się on w niektórych nienacechowanych (*śmiałek*, *wesołek*) i nacechowanych potocznością (*głupek*, *znajomek*) nazwach osób, nazwach zwierząt (*burek*, *siwek*), a także w nazwach dni tygodnia (*piątek*).

• Formant **-izna/-yzna**, łącząc się z podstawami przymiotnikowymi, zasadniczo tworzy nazwy nieosobowych nosicieli cech, np. *płytki* → *płytcizna*, *stary* → *starzyzna*. Ten wykładnik specjalizuje się też w tworzeniu derywatów od przymiotników relacyjnych na *-ski* odnoszących się do nazw krajów, które oznaczają różne zjawiska kulturowe (zwłaszcza język) właściwe określonej grupie narodowej, por. *polski* → *polszczyzna*. Pod względem semantycznym utworzone w ten sposób formacje zbliżają się czasami do nazw abstrakcyjnych, np. *szarzyzna* ‘to, że coś jest szare i nieciekawe (*szarzyzna życia*), *drożyzna* ‘to, że coś jest za drogie’ (por. 1.2.).

• Formant **-ica** derywuje głównie różne nazwy specjalistyczne o motywacji asocjacyjnej (*gorczyca* – nazwa rośliny, *krzywica* – nazwa choroby).

Pozostałe formanty są znacznie mniej produktywne, wiele spośród nich poza znaczeniem nosiciela cechy wyraża jednocześnie określone nacechowanie ekspresywne. Należą do nich: formant paradygmataczny **-a** (*niedołęga*), **-ko** (*żółtko*), **-och** (*tłuszcioch*), **-uch** (*maluch*), **-al** (*brzydal*), **-ina** (*cieśnina*), **-eń** (*złocien*), **-as** (*brudas*), **-iś(a)** (*modniś*).

DERYWATY ODRZECZOWNIKOWE

Część wykładników konstrukcji odrzeczownikowych nawiązuje do typów odprzymiotnikowych, są to formanty sufiksalne *-owiec*, *-ka*, *-ak* i *-ina*.

- Formant **-owiec** stanowi rozszerzenie sufiksu odprzymiotnikowego *-ec*, które łączy się z podstawami rzeczownikowymi. W ten sposób urabiane są głównie nazwy nieosobowe (statków, samolotów, domów, wyrobów kulinarnych itp.), np. *masztowiec*, *śmigłowiec*, *biurowiec*, *drożdżowiec*. Dużą grupę stanowią też zoologiczne i botaniczne nazwy gatunkowe, np. *kręgowce*, *pestkowce*. Nazwy osobowe ograniczają się do nazw ludzi cierpiących na pewne choroby (*ciśnieniowiec*, *sercowiec*), zwolenników pewnych idei, zwykle tworzonych od nazwisk uczonych czy polityków (*miczurinowiec*, *wałęsowiec*), członków organizacji (*akowiec*).

- Formanty **-ka** (oraz jego rozszerzenie **-ówka**) i **-ak** wykorzystywane są do tworzenia konkretnych nazw nieosobowych, np. *oknówka* 'gatunek jaskółki', *narciarka* 'czapka narciarza', *drewniak* 'obuwie z drewna', również nacechowanych potocznie uniwerbizmów, np. *ogólniak* 'liceum ogólnokształcące', *mickiewiczówka* 'gimnazjum/szkoła im. A. Mickiewicza'.

- Sufiks **-ina** (oraz jego rozszerzenie **-owina**) w tej grupie specjalizuje się głównie w tworzeniu nazw rodzajów mięsa typu *wieprzowina*, *sarnina* (choć w tym przypadku możliwa jest

również motywacja przymiotnikowa) i gatunków drewna, np. *jedlina* 'drewno jodły', *buczyna* drewno buku' (por. 8).

Istnieje w tej klasie również kilka bardziej wyspecjalizowanych typów.

- Sufiks **-owicz** tworzy derywaty charakteryzujące osobę ze względu na sytuację, często doraźną, np. *autostopowicz*, *wagarowicz*, *plażowicz*.

- Formant **-arz** w tej kategorii specjalizuje się w tworzeniu nazw osób, wykazujących zamiłowanie do czegoś, np. *ka-wiwarz*, *kobieciarz*, *anegdociarz*, czasami cechujące się sposobem wykonywania czynności, np. *motylkarz* 'zawodnik pływający stylem motylkowym'.

- Formant **-ista** tworzy nazwy zwolenników idei, poglądów, które mogą być tworzone od nazw własnych, np. *rasista*, *marksista*.

- Formant **-czyk** związany jest z nieliczną grupą nazw uczestników pewnych akcji wojskowych, derywowaną od nazwiska dowódcy, np. *pilsudczyk*.

- Formant **-anin** specjalizuje się w tworzeniu nazw zwolenników i wyznawców kierunków religijnych, członków zakonów, np. *mahometanin*, *luteranin*, *franciszkanin*.

- Formant **-acz** tworzy osobowe i nieosobowe nazwy nosicieli cech od nazw części ciała lub właściwości z nimi związanymi, np. *wąsacz*, *siłacz*.

- Sufiks **-ik** łączy się najczęściej z podstawami obcymi, np. *melancholik* 'skłonny do melancholii', *platonik* 'wyznawca idei Platona'.

- Formant paradygmaticzny **Ø** występuje w całych seriach derywatów od złożzeń zakończonych na element **-mania**, **-fobia**, np. *erotomania* → *erotoman*, *ksenofobia* → *ksenofob*, a formant paradygmaticzny **-a** w derywatach od złożzeń zakończonych na **-patia**, np. *psychopatia* → *psychopata*.

Pozostałe formanty występują w typach rzadkich lub bardzo wyspecjalizowanych znaczeniowo. Należą do nich: **-ek** (*cytrynek*), **-eń** (tylko w nazwach miesięcy, np. *grudzień*), **-ica** (*głowica*, np. *głowica kolumny*, *głowica pocisku*).

DERYWATY OD WYRAŻEŃ PRZYIMKOWYCH

Pokażną grupę nazw nosicieli cech stanowią derywaty od wyrażeń przyimkowych, np. *na rogu* → *narożnik*, *bez drogi* → *bezdroże*. Początkowe morfemy *pod-*, *bez-*, *na-*, *przed-*, *nad-*, *przy-*, *między-*, *od-*, *po-*, *za-* i niektóre inne, choć formalnie są tożsame z odpowiednimi przedrostkami, stanowią część podstawy. Konstrukcje tego rodzaju motywowane są przez wyrażenia przyimkowe, które mogą wskazywać na jakąś właściwość przedmiotu, np. *bezrękawnik* ‘ubranie bez rękawów’, zwłaszcza oznaczającą jakąś relację przestrzenną czy czasową, np. *naskórek* ‘to, co jest na skórze’, *międzywojnie* ‘okres między (dwoma) wojnami’.

Derywaty od wyrażeń przyimkowych tworzą kilka dość produktywnych typów: z formantem paradygmatycznym rodzaju nijakiego **-e**, formantem paradygmatycznym bez zmiany paradygmatu podstawy, sufiksami **-ek** i **-nik**.

- Formant **paradygmatyczny -e** urabia derywaty od rzeczowników z różnymi przyimkami, np. *po południu* → *popołudnie*, *bez drogi* → *bezdroże*. Wiele takich derywatów motywowanych przez wyrażenia o znaczeniu przestrzennym ze względów semantycznych można zaliczyć też do nazw miejsc (por. 5.)

- Swoisty formant **paradygmatyczny** bez zmiany paradygmatu członu rzeczownikowego spotykamy wyłącznie w derywatach od wyrażeń przyimkowych, np. *przed świtem* → *przedświt*, *bez sensu* → *bezsens*, *bez troski* → *beztroska*, *za światem* → *zaświat(y)*.

- Sufiks **-ek** łączy się z wyrażeniami przyimkowymi, których podstawą może być nie tylko rzeczownik, np. *przy piecu* → *przypiecek*, *pod brodą* → *podbródek*, ale też liczebnik, np. *po jednymu* → *pojedynek*, a nawet przysłówek, np. *do jutra* → *dojutrek*.

- Sufiks **-nik** zwłaszcza produktywny jest przy przyimku *na*: *na uchu* → *nausznik*, *na rogu* → *narożnik*.

W poszczególnych konstrukcjach tego typu możemy jeszcze spotkać inne sufiksy: **-owiec** (*beztlenowiec* – rodzaj bakterii), **-ica** (*podgardlica* – część uprzęży), **-ik** (*przypołudnik*), **-ka** (*podomka*), **-ówka** (*podkolanówka*) i inne.

Wiele derywatów odwyrażeniowych ma motywację zachwianą, np. *dożywocie* ‘okres do końca życia (żywota)’, zaledwie asocjacyjną, np. *dojutrek* ‘osoba, która lubi odkładać pracę na później, *do jutra*’, bądź mało czytelną, np. *naparstek*, *podniebienie*.

DERYWATY ZŁOŻONE

W charakterze nazw nosicieli cech bardzo często występują wyrazy złożone, oparte na dwu podstawach słowotwórczych. Budowa słowotwórcza złożzeń uwarunkowana jest charakterem gramatycznym wyrazów podstawowych. Możemy tu wyróżnić trzy modele złożzeń.

- Najbardziej charakterystyczną klasę stanowią derywaty o strukturze **przymiotnik + rzeczownik**, w których pierwszy człon jest określeniem drugiego. Formacje o takiej strukturze zawsze zawierają **interfiks -o-**, który może wystąpić samodzielnie (*krzywonos*), lub jednocześnie z sufiksami **-ec** (*cudzoziemiec*), **-owiec** (*obcokrajowiec*), **-ka** (*białoszyjka*), **-ista** (*białogwardzista*), ewentualnie z formantem paradygmatycznym **Ø** (*prostopadłościan*).

Taką strukturę wewnętrzną mają też masowo tworzone złożenia z **formantem ujemnym**, w których pierwszy człon przy-

miotnikowy ulega ucięciu, np. *europarlamentarzysta*, *eurofundusze*. Ucięte elementy przymiotnikowe z czasem usamodzielniają się i zaczynają tworzyć całe serie derywatów, czasami o wyraźnie zachwianej motywacji, jak w złożeniach *euronastrój* czy *eurosierota*. Do szczególnie produktywnych członów występujących w postaci uciętej należą: *cyber-* (od *cybernetyczny*), *eko-* (od *ekologiczny*), *ero-* (od *erotyczny*), *euro-* (od *europejski*), *info-* (od *informatyczny*), *narko-* (od *narkotykowy*), *kato-* (od *katolicki*).

- Inny bardzo licznie reprezentowany i produktywny model stanowią derywaty o strukturze **liczebnik + rzeczownik**, w których pierwszy człon zawiera informację o liczebności, powtarzalności, kolejności przedmiotów lub zjawisk wyrażonych rzeczownikiem. W roli elementu liczebnikowego mogą wystąpić tematy liczebników głównych, zbiorowych, ułamkowych i porządkowych. Złożenia z pierwszym członem liczebnikowym na tle innych wyróżnia:

- brak interfiksów przy liczebnikach ułamkowych *pół* i *ćwierć* (*półfinał*, *ćwierćfinał*) oraz tematach liczebnikowych *trój-*, *tysiąc-* i zakończonych na *-set* (*trójmiasto*, *tysiąclecie*, *pięćsetlecie*);
- **interfiks -u-** po tematach liczebników *dwa*, *sto*, *dwieście*, *trzysta*, *czterysta* (*dwukropek*, *stulecie*, *czterystumetrowiec* 'zawodnik biegający na czterysta metrów');
- forma liczebników *dwieście*, *trzysta*, *czterysta*, które w złożeniu przybierają postać *dwuchset-*, *trzechset-* i *czterechset-* (*trzechsetlecie*).

Różnorodność formantów występujących obok interfiksów w derywatach z pierwszym członem liczebnikowym jest bardzo duża. Mogą pojawić się w nich sufiksy **-ec** (*jednorozec*), **-owiec** (*pierwszoligowiec*), **-ka** (*dwudziestolatka*), **-ówka** (*półlitrowka*), **-ek** (*dwukropek*), **-ak** (*drugorocznik*), **-nik** (*dwumiesięcznik*), **-ista**

(*pierwszoklasista*). Formant paradygmacyjny może przybrać postać $\emptyset$ (*czworonóg*) i *-e* (*stulecie*).

- Jeszcze jedna kombinacja wyrazów podstawowych to **rzeczownik + rzeczownik**, które zawsze są połączone interfiksem. **Interfiks -o-** może być jedynym wykładnikiem słowotwórczym, jak w złożeniach *mebłościanka* czy *łyżworolki*, a może współwystępować z formantem **paradygmacyjnym $\emptyset$** (*stawonóg*) lub sufiksem **-ec** (*nosorożec*). Ten typ reprezentowany jest głównie przez terminy zoologiczne i botaniczne.

ĆWICZENIA

I. Na podstawie podanych parafraz słowotwórczych, w których został wyróżniony wyraz podstawowy, utwórz osobowe nazwy nosicieli cech.

1. ten, kto jest na *wycieczce* - *wycieczkowiec*
2. ten, kogo cechuje *polonofobia* - _____
3. ten, kto ma chore *nerki* - _____
4. ten, kto ma *alergię* - _____
5. ten, kto jest na *wagarach* - _____
6. ten, kto lubi *herbatę* - _____
7. ten, kto często wpada w *histerię* - _____
8. ten, kto lubi *koty* - _____
9. ten, kto lubi zbierać *grzyby* - _____
10. ten, kto ma jakiś *nałóg* - _____
11. ten, kto uczestniczy w *forum* internetowym - _____
_____
12. ten, kto jest na wymianie akademickiej *Erasmus* - _____
_____

II. Na podstawie podanych definicji, w których wyróżniony został wyraz podstawowy, utwórz nazwy odpowiednich przedmiotów i zjawisk.

1. Ciasto *miodowe* – *miodownik*

2. Ciasto z *jabłkami* - _____
3. Słodka bułka z ciasta *drożdżowego* - _____
4. Stragan z *warzywami* - _____
5. Część chodnika na *krawędzi* z jezdnią - _____
6. Pismo, które się ukazuje raz na *kwartał* - _____
7. Koń przeznaczony do jazdy *wierzchem* - _____
8. Krótkie spodenki męskie do *kąpieli* - _____
9. Najwyższa część budowli, przypominająca swoim kształtem *igłę* - _____
10. *Siw*e włosy - _____
11. Choroba, przy której znacznie zwiększony jest poziom *cukru* we krwi - _____
12. Choroba, przy której organizm wytwarza nadmiar *białych* krwinek - _____
13. Choroba skóry wywoływana przez *grzyby* chorobotwórcze - _____

III. Utwórz na podstawie podanych definicji nazwy nosicieli cech od osobowych nazw własnych.

1. Ten, kto walczył pod dowództwem Napoleona - *napoleończyk*
2. Chusta w biało-czarną kratę noszona przez Arafata - _____

3. Zasiłek dla bezrobotnych wprowadzony w Polsce przez ministra Kuronia - _____
4. Zwolennik polityki Wałęsy - _____
5. Ten, kto brał udział w powstaniu pod wodzą Kościuszki - _____
6. Członek zakonu założonego przez św. Dominika - _____
7. Członek organizacji faszystowskiej założonej przez Hitlera - _____
8. Zwolennik teorii Darwina - _____

IV. Od podanych przymiotników utwórz nazwy nosicieli cech o nacechowaniu ekspresywnym, wykorzystując podane formanty sufiksalne.

1. brzydki - _____
2. czysty - _____
3. dowcipny - _____
4. goły - _____
5. mrukliwy - _____
6. sztywny - _____
7. uparty - _____

-al, -ak, -as, -iś, -och, -uch, f. ujemny

V. Od podanych oficjalnych nazw wielowyrazowych utwórz uniwerbizmy.

1. Szkoła podstawowa – *podstawówka*
2. Szkoła zawodowa - _____
3. Samochód wyścigowy - _____
4. Policja drogowa - _____
5. Zupa kartoflana - _____
6. Zupa fasolowa - _____
7. Owczarek kaukaski - _____
8. Pies rasy mieszanej - _____
9. Soczewki kontaktowe - _____
10. Urlop dziekański - _____
11. Sfera budżetowa - _____
12. Błąd literowy - _____

VI. Określ, jaką motywację mają następujące nazwy botaniczne oraz zoologiczne. W razie potrzeby znajdź ich opis w encyklopedii.

1. głowacz (gatunek ryby) – *ryba, która ma dużą spłaszczoną głowę*
2. gładzica (gatunek ryby) - _____
_____
3. kornik (gatunek chrząszcza) - _____
_____

4. okularnik (gatunek żmii, inaczej – kobra indyjska) - _____
_____
5. palczak (gatunek małpy) - _____
_____
6. nosacz (gatunek małpy) - _____
_____
7. koziorożec (gatunek ssaka) - _____
_____
8. zębacz (gatunek ryby) - _____
_____
9. orzechówka (gatunek ptaka) - _____
_____
10. żubrówka (gatunek rośliny) - _____
_____
11. jeżozwierz (gatunek gryzonia) - _____
_____
12. dzioborożec (gatunek ptaka) - _____
_____

VII. Wpisz podane w ramce derywaty obok ich znaczenia.

Amatorszczyzna, angielszczyzna, dziczyzna, chińszczyzna,
francuszczyzna, starzyzna, włoszczyzna

1. Stara i zniszczona odzież - *starzyzna*

2. Warzywa (marchew, pietruszka, por, seler i in.) - _____
_____
3. Mięso zwierząt łownych - _____
4. Język angielski - _____
5. Moda i styl życia rozpowszechniony w XIX w. - _____
_____
6. Coś, czego nie rozumiemy, gdyż jest zbyt zawiłe - _____
_____
7. Zajmowanie się czymś bez odpowiedniego przygotowania -
_____

VIII. Utwórz na podstawie podanych parafraz derywaty od wyróżnionych wyrażen przyimkowych.

1. Ochraniacz z grubego materiału zakładany *na kolano* - *nako-
lannik*
2. Ochraniacz z grubego materiału zakładany *na łokieć* - _____
_____
3. Pasek materiału przszyty *na ramionach* munduru wojsko-
wego - _____
4. Drobną sumą *na piwo* dawana kelnerowi w podziękowanie
za usługi - _____
5. Osoba, która stroni się *od ludzi* - _____
6. Pora roku *przed wiosną* - _____

7. Część garderoby noszona *pod koszulą* - _____
8. Pojemność czegoś, która mieści się *na rękach* - _____
_____
9. Posiłek podawany *pod wieczór* - _____
10. Płyta lub pomnik ustawiane *na grobie* zmarłego - _____
_____
11. Rzeźba przedstawiająca kogoś w rozmiarze *po piersi* - _____
_____
12. Ozdoba noszona *na szyi* - _____
13. Jedna część *od setki* - _____
14. Ogromna przestrzeń *bez miary* - _____

IX. Od podanych połączeń wyrazowych utwórz złożenia właściwe z pierwszym członem uciętym.

1. Program telewizyjny podczas świąt – *teleświęta*
2. Konkurs telewizyjny - _____
3. Sesja fotograficzna - _____
4. Rolnik prowadzący gospodarstwo ekologiczne - _____
_____
5. Plastik ekologiczny - _____
6. Mafia zajmująca się handlem narkotyków - _____
_____
7. Region Europy - _____

8. Sceptyk w kwestii Unii Europejskiej - _____

_____

9. Dyskusja internetowa (cybernetyczna) - _____

_____

10. Nacjonalista o poglądach katolickich - _____

_____

X. Połącz odpowiednio (za pomocą interfiksu -o-, -u- lub bezpośrednio) następujące złożenia z pierwszym członem liczebnikowym.

1. pierwsz _ ligowiec (zawodnik należący do pierwszej ligi)

2. drug _ klasista, dw _ złotówka, dw _ masztowiec, dwunast _
_ latek, dwust _ metrowiec

3. trój _ ząb, trój _ przymierze, trój _ masztowiec, trzechset _
_ lecie

4. czwor _ nóg, czter _ wiersz, czternast _ latek, czterdziest _
_ latek, czterechset _ lecie

5. pięci _ ksiąg, piętnast _ latek, pięćdziesiąci _ lecie

6. siedemdziesiąci _ latek, siedemdziesiąci _ lecie

7. osiemnast _ lecie, osiemset _ lecie

8. st _ lecie, st _ dniówka

9. tysiąc _ latka (szkoła wybudowana w tysiąclecie państwa
polskiego)

7. NAZWY MIESZKAŃCÓW

Nazwy mieszkańców tworzymy głównie od nazw geograficznych (kontynentów i części świata, krajów i ich regionów oraz miejscowości). Najczęściej się posługujemy nazwami mieszkańców państw i regionów historycznych, które jednocześnie są nazwami etnicznymi, np. *Litwin*, *Kaszub*, *Tunezyjczyk*. Znacznie mniej liczne są derywaty od wyrazów pospolitych, np. *góral*, *południowiec*, *wyspiarz*, które należy raczej zakwalifikować do nazw nosicieli cech.

Jest to klasa bardzo liczna, posiadająca wyspecjalizowane formanty, tworzące nieograniczenie produktywne typy. Do urabiania nazw mieszkańców używa się w polszczyźnie zasadniczo czterech formantów: sufiksów *-anin*, *-czyk*, *-ak*, formantu paradygmatycznego i ujemnego. Brak jest ścisłych reguł rządzących wyborem tych formantów, można mówić tu zaledwie o pewnych tendencjach.

- Sufiks **-anin** służy do urabiania derywatów od polskich i słowiańskich lub dawno spolszczonych nazw miejscowych, np. *warszawianin*, *wilnianin*, *Mazowszanin*, *paryżanin*, *Amerykanin*, *Egipcjanin*. Właściwością przyrostka *-anin* jest zmiękczenie podstawy słowotwórczej, co powoduje wymianę spółgłosek twardej na funkcjonalnie miękkie ich odpowiedniki, np. *Praga* → *prażanin*, *Suwałki* → *suwałczanin*, *Gdańsk* → *gdańszczanin*. Ten formant służy też do tworzenia hipotetycznych mieszkańców innych planet, np. *wenusjanin*, *marsjanin*.

- Sufiks **-czyk** (oraz jego warianty rozszerzone **-ejczyk**, **-ijczyk**, **-ańczyk**, **-eńczyk**) łączy się z podstawami słowotwór-

czymi od obcych nazw krajów, regionów i miejscowości, np. *Kuwejtczyk, Toskańczyk, londyńczyk*. W celu uniknięcia upodobnień głoskowych i zachowania przejrzystości leksykalnej podstawy na granicy tematu i formantu *-czyk* pojawiają się dodatkowe morfemy – konektywy. W taki sposób powstają różne rozszerzone warianty tego sufiksu *-ejczyk, -ijczyk, -eńczyk, -ańczyk*, np. *Europejczyk, Kongijczyk, budapeszteńczyk, Marokańczyk*.

- Formant **paradygmatyczny Ø** pojawia się najczęściej w derywatach od nazw krajów zakończonych w wymowie na *-ja* (realizowane graficznie również jako *-ia*), np. *Norwegia* → *Norweg, Kirgizja* → *Kirgiz*, oraz nazwach geograficznych mających postać rzeczowników pluralia tantum, np. *Niemcy* → *Niemiec, Kaszuby* → *Kaszub*.

- Formant **ujemny** stosowany jest wówczas, gdy nazwa państwa kończy się elementem leksykalnym *-stan* lub *-landia*, które mają ogólne znaczenie 'kraj'. Są one zwykle ucinane, np. *Finlandia* → *Fin, Kazachstan* → *Kazach, Afganistan* → *Afgańczyk*. Zdarzają się jednak odstępstwa od tej zasady, por. *Pakistan* → *Pakistańczyk*.

- Niejednoznaczna jest w tej kategorii słotwórczej rola wielofunkcyjnego formantu sufiksального **-ak**. Przede wszystkim tworzy on kolokwialne odpowiedniki oficjalnych nazw mieszkańców miast, np. *warszawianin – warszawiak, poznanianin – poznaniak, lwowianin – lwowiak*. Nie ogranicza się jednak do tej funkcji stylistycznej, występuje w neutralnych formacjach od nazw krajów oraz dzielnic historycznych, np. *Austriak, Poznaniak* (mieszkaniec województwa poznańskiego), *Krakowiak* (mieszkaniec województwa krakowskiego).

Tworzeniu nazw mieszkańców towarzyszą liczne nieregularności. Wiele znanych nazw etnicznych ma bardzo rzadkie, czasami wręcz jednostkowe afiksy, np. **-ik** (*Anglik*), **-in** (*Gruzin*), **-ec** (*Ukrainiec*), **-ata** (*Azjata*), **-ysz** (*Łotysz*), lub jest zleksykalizo-

wana i wymaga zapamiętania, np. *India* → *Hindus*, *Turcja* → *Turerek*. Od pewnych nazw miejscowych w użyciu są dwa derywaty, które mają różne znaczenie, np. *Izraelczyk* (mieszkaniec współczesnego państwa Izrael) i *Izraelita* (przedstawiciel starożytnego narodu), *Armeńczyk* (mieszkaniec Armenii) i *Ormianin* (członek tego narodu mieszkający w diasporze).

Wreszcie mieszkańców niektórych miejscowości określamy nie za pomocą derywatów, ale peryfrastycznie. Dzieje się tak najczęściej w przypadku nazw nieodmiennych, brak fleksji blokuje również derywację. Posługujemy się w takich przypadkach nazwami opisowymi, np. *mieszkaniec Oslo*, *mieszkaniec Bonn*. Pierwszeństwo takim nazwom oddaje się też w celu zachowania przejrzystości leksykalnej obcego tematu, np. *mieszkaniec Czadu*.

Swoisty problem mogą stanowić też polskie nazwy mające postać zestawienia. Najczęściej przy tworzeniu nazw mieszkańców wykorzystuje się oba wyrazy podstawowe, tworząc złożenie właściwe, np. *Zielona Góra* → *zielonogórzanin*, *Nowy Targ* → *nowotarzanin*. Czasami jednak derywaty urabia się tylko od jednej podstawy, np. *Kudowa Zdrój* → *kudowianin*, lub używa się nazwy opisowej, np. *mieszkaniec Kudowy Zdroju*.

Nazwy mieszkańców rządzą się w polszczyźnie swoimi prawami ortograficznymi: derywaty utworzone od nazw kontywentów, państw, regionów i dzielnic historycznych zapisujemy wielką literą, np. *Australijczyk*, *Rosjanin*, *Pomorzanin*, *Żmudzin*, natomiast nazwy mieszkańców miast i mniejszych miejscowości małą, np. *moskwianin*, *mickunianin*.

ĆWICZENIA

- I. Od podanych państw europejskich utwórz nazwy mieszkańców w formie liczby pojedynczej i mnogiej rodzaju męskoosobowego. Zaznacz derywaty urobione rzadkimi, nieomówionymi powyżej formantami.

Nazwa państwa	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
Albania	<i>Albańczyk</i>	<i>Albańczycy</i>
Austria		
Belgia		
Białoruś		
Bośnia		
Bułgaria		
Chorwacja		
Cypr		
Czechy		
Dania		
Estonia		
Francja		
Grecja		

Hiszpania		
Holandia		
Irlandia		
Islandia		
Luksemburg		
Macedonia		
Malta		
Mołdawia		
Monako		
Portugalia		
Rumunia		
Serbia		
Słowacja		
Słowenia		
Szwajcaria		
Szwecja		
Węgry		
Włochy		

II. W poniższych tekstach użyj odpowiednich form derywatów utworzonych od podanych w nawiasach nazw geograficznych. Pamiętaj o stosowaniu odpowiednich reguł ortograficznych.

A. Mieszkańcy Ameryki Łacińskiej posługują się trzema językami romańskimi, które biorą swój początek z łaciny – językiem hiszpańskim, portugalskim i francuskim. W większości krajów językiem urzędowym jest język hiszpański, używają go m.in. (mieszkańcy Argentyny) *Argentyńscy*, (mieszkańcy Meksyku) _____, (mieszkańcy Nikaragua) _____, (mieszkańcy Kolumbii) _____, (mieszkańcy Chile) _____ i (mieszkańcy Peru) _____. Językiem portugalskim mówią tylko (mieszkańcy Brazylii) _____, a francuskim – (mieszkańcy Haiti) _____.

B. Kontynent afrykański stanowi mozaikę rasową, narodowościową, kulturową i wyznaniową. Poczynając od VIII w. tradycyjne religie stopniowo zostały tu wyparte przez islam (około 40%) i chrześcijaństwo (48%). Islam rozpowszechnił się głównie w Afryce Północnej, jego wyznawcami są m.in. (mieszkańcy Maroka) _____, (mieszkańcy Tunezji)

_____, (mieszkańcy Algierii) _____
_____, (mieszkańcy Sudanu) _____. W
Afryce znane są różne odłamy chrześcijaństwa. Najstarsza jego
odmiana koptyjska do dziś zachowała się wśród (mieszkańców
Egiptu) _____ oraz (mieszkańców
Etiopii) _____. Inne odłamy chrześcijaństwa
dotarły do Afryki razem z kolonialistami. Chrześcijaństwo stało
się dominującą religią wśród (mieszkańców Angoli) _____
_____, (mieszkańców Kongo) _____,
(mieszkańców Kenii) _____ i innych. W
wielu krajach afrykańskich, m.in. u (mieszkańców Nigerii) _____
_____ i (mieszkańców Tanzanii) _____
_____ tzw. „czarny islam”, który wchłonął wiele tradycji lokal-
nych, sąsiaduje z wyznaniem chrześcijańskim.

C. Hiszpania dzieli się na 17 wspólnot etnograficznych,
które cieszą się dużą autonomią, a nawet mają języki regionalne.
Językiem państwowym jest w tym kraju język kastylijski (po-
tocznie zwany hiszpańskim). Znają go nie tylko (mieszkańcy
Kastylii) _____, ale też wszy-
scy (mieszkańcy Hiszpanii) _____.
(Mieszkańcy Katalonii) _____ posługują się
jeszcze językiem katalońskim, (mieszkańcy Galicji) _____

_____ – językiem galicyjskim. Trzecim językiem regionalnym jest język baskijski – język ojczysty Basków, rozpowszechniony również wśród (mieszkańców Nawarry) _____.

D. Pierwsza prawdziwa podziemna linia metra została otwarta w 1863 r. w Londynie, a dziś (mieszkańcy Londynu) _____ mogą się poszczycić najdłuższą trasą metra, która wynosi 416 km. Najbardziej rozgałęzione metro mają obecnie (mieszkańcy Paryża) _____ - liczy ono aż 16 linii i 300 stacji. Z metra korzysta większość stolic europejskich. Najpóźniej metro zostało oddane do użytku (mieszkańcom Warszawy) _____, (mieszkańcom Sofii) _____ i mieszkańcom Kopenhagi. W niektórych dużych państwach metro funkcjonuje nie tylko w stolicy, ale też w innych większych miastach, na przykład w Niemczech korzystają z tego środka komunikacji nie tylko (mieszkańcy Berlina) _____, ale też (mieszkańcy Hamburga) _____, (mieszkańcy Monachium) _____ i (mieszkańcy Norymbergi) _____.

III. Utwórz nazwy mieszkańców podanych miast europejskich w formie liczby pojedynczej i mnogiej rodzaju męskoosobowego. Zastanów się, od czego zależy zastosowanie w tych derywatach formantów *-anin* i *-czyk*.

1. Bratysława – *bratysławianin - bratysławianie*
2. Bruksela - _____
3. Bukareszt - _____
4. Dublin - _____
5. Kijów - _____
6. Madryt - _____
7. Mińsk - _____
8. Ryga - _____
9. Sztokholm - _____
10. Tallinn - _____
11. Wiedeń - _____
12. Zagrzeb - _____

IV. Utwórz nazwy mieszkańców podanych polskich miast i regionów w formie liczby pojedynczej i mnogiej rodzaju męskoosobowego.

1. Białystok – *białostoczanin - białostoczanie*
2. Brzeg - _____
3. Bydgoszcz - _____
4. Częstochowa - _____

5. Jelenia Góra - _____
6. Kołobrzeg - _____
7. Koszalin - _____
8. Malbork - _____
9. Małopolska - _____
10. Mazury - _____
11. Poznań - _____
12. Rzeszów - _____
13. Suwałki - _____
14. Szczecin - _____
15. Toruń - _____
16. Wrocław - _____

V. Utwórz nazwy mieszkańców podanych miejscowości na Litwie w formie liczby pojedynczej i mnogiej rodzaju męskosobowego.

1. Awizenie – *awizenianin* – *awizenianie*
2. Bujwidze - _____
3. Bujwidziszki - _____
4. Butrymańce - _____
5. Ejszyszki - _____
6. Gałgi - _____
7. Grygajcie - _____

8. Jaszuny - _____
9. Landwarów - _____
10. Mejszagoła - _____
11. Niemenczyn - _____
12. Połuknia - _____
13. Skajstery - _____
14. Soleczniki - _____
15. Suderwa - _____
16. Troki - _____
17. Turgiele - _____
18. Wojdaty - _____

8. NAZWY ZBIORÓW

Derywaty tej kategorii oznaczają zbiory, których elementami są nazywane przez wyrazy podstawowe osoby i inne istoty żywe, rośliny i przedmioty, np. *nauczycielstwo*, *ptactwo*, *listowie*. W roli podstawy mogą wystąpić też przymiotniki w użyciu rzeczownikowym, np. *młody* → *młodzież*, *duchowny* → *duchowieństwo*. W porównaniu z innymi językami słowiańskimi i ze staropolszczyzną we współczesnym języku polskim jest to kategoria bardzo ograniczona. Można w niej wyróżnić kilka niezbyt produktywnych typów tworzonych sufiksami *-stwo*, *-ostwo*, *-inal-yna*, *-eria*, *-at*.

- Sufiks **-stwo** (oraz jego warianty **-ctwo** i **-ostwo**) stanowią najliczniejszy typ, do którego należy wiele starych wyrazów, np. *ziemiaństwo*, *kupiectwo*, *mieszkaństwo*, *żelastwo*, często z ujemnym zabarwieniem uczuciowym, np. *Żydostwo*, *żebractwo*. Ze względu na dwuznaczność sufiksu w wielu derywatach znaczenie zbiorowe łączy się ze znaczeniem cechy, np. *nauczycielstwo* ‘zbiór nauczycieli’ i ‘bycie nauczycielem’.

- Obcy sufiks **-eria** jest znacznie mniej produktywny i łączy się głównie z nierodzimyimi podstawami, np. *studenteria*, *cyganeria*.

- Drugi obcy sufiks **-at**, który również preferuje podstawy obcego pochodzenia, specjalizuje się w tworzeniu derywatów, określających zbiór złożony z osoby nazwanej przez podstawę oraz jego współpracowników (zazwyczaj osób podrzędnych), np. *rektorat* to zespół składający się z rektora, prorektorów i innych osób współpracujących. Ten sufiks też ma niewyrazistą

semantykę, ponieważ może oznaczać nazwę miejsca, w którym urzędują te osoby (por. 5.).

- Najbardziej wyrazistym i produktywnym typem w tej kategorii jest sufiks **-ostwo**, urabiający nazwy par małżeńskich od nazw tytułów, stanowisk, niektórych prestiżowych zawodów, nazw pokrewieństwa oraz imion męskich, np. *ambasadorostwo* ‘ambasador z żoną’, *szwagrostwo* ‘szwagier z żoną’, *Andrzejostwo* ‘Andrzej z żoną’. Nazwy par małżeńskich od imion częściej jednak mają postać liczby mnogiej, por. *Andrzejowie* ‘Andrzej z żoną’, *Krzysio* ‘Krzysz z żoną’.

- Wieloznaczny sufiks **-ina/-yna** specjalizuje się w tworzeniu nazw zagajników i zarośli, w których rosną drzewa jednego gatunku, np. *dębina*, *jedlina* (por. też 6.). Wyjątkowo występuje w wyrazach o innym znaczeniu, np. *zwierzyna*.

Inne formanty w tej kategorii występują znacznie rzadziej. Należą do nich: **-ja** (*dyrekcja*), **-icja** (*generalicja*), **-iwo/-iwie** (*grosiwo*, *igłowie*), **-arnia** (*dzieciarnia*). Znaczenie zbiorowe mają też złożenia z drugim członem **-zbiór**, **-stan** oraz **-teka**, np. *gwiazdozbiór*, *filmoteka*, *drzewostan* ‘zbiorowisko drzew rosnących obok siebie’.

ĆWICZENIA

I. Od podanych wyrazów podstawowych utwórz nazwy zbiorowe.

1. Admirał – *admiralicja*
2. Chuligan - _____
3. Dziekan - _____
4. Kozak - _____
5. Magnat - _____
6. Mason - _____
7. Mieszczanin - _____
8. Sekretarka - _____

II. Utwórz nazwy par małżeńskich od tych nazw osobowych, które dopuszczają takie derywaty.

1. Doktor - *doktorostwo*
2. Fryzjer - _____
3. Konsul - _____
4. Kuzyn - _____
5. Lekarz - _____
6. Nauczyciel - _____
7. Ojciec - _____
8. Szef - _____

9. Teść - _____

10. Wuj - _____

III. Na podstawie podanych definicji, w których wyróżnione zostały wyrazy podstawowe, utwórz odpowiednie nazwy zbiorowe.

1. Zagajnik, w którym rośnie biele *buków* - *buczyna*

2. Teren, na którym rośnie wiele *świerków* - _____

3. Zarośla, w których rośnie wiele *olch* - _____

4. Wszystkie *książki* znajdujące się w jakiejś bibliotece - _____

5. Zbiór *kart*, na których są wpisane jakieś informacje - _____

9. NAZWY ISTOT MŁODYCH

Nazwy istot młodych to kategoria bardzo niewielka, reprezentowana właściwie przez jeden dość wyrazisty i produktywny typ słowotwórczy, który posiada dwa inne warianty stylistyczne. Derywaty tej klasy modyfikują znaczenie nazw osobowych i zwierzęcych, wprowadzając informacje o młodości, a ściślej – niedorósłości istot żywych, np. *tygrysię, książątko*. Wyrazami podstawowymi w tej kategorii zasadniczo są nazwy zwierząt i ptaków (nie tworzymy nazw istot młodych od rzeczowników nazywających owady i mniejsze organizmy żywe, choć potencjalnie byłoby to możliwe, np. **komarzątko*) oraz nieliczne nazwy osobowe.

Nazwy istot młodych są urabiane za pomocą formantu paradygmatycznego *-ę* oraz formantów sufiksalnych *-ątko* i *-ak*.

- Formant paradygmatyczny rodzaju nijakiego *-ę* tworzy nazwy młodych zwierząt i ptaków prawie bez ograniczeń, np. *kot* → *kocię*, *jaskółka* → *jaskółczę*. Jedyną przeszkodą na drodze derywacji może być czynnik pozajęzykowy – brak zewnętrznych objawów niedorósłości u małych osobników tego gatunku. Takie derywaty włączane są do paradygmatu rzeczowników nijakich, które w innych formach uzyskują przyrostek *-ątlęc-*: *kocię* – *kocięcia*, *jaskółczę* – *jaskółczęta*. Osobliwością składniową tych form jest łączliwość z liczebnikami zbiorowymi, np. *pięcioro kociąt, dwoje tygrysiąt*. Do tej samej klasy gramatycznej należą też wyrazy, w których młodość jest wyrażona leksykalnie, a nie słowotwórczo: *pies* → *szczenię*, *krowa* → *cielę*, *koń* → *źrebię*, *świnia* → *prosię*, *owca* → *jagnię*, *ptak* → *pisklę*.

• Sufiks **-ątko** to formant, zawierający nie tylko informację o młodości, lecz wyrażający również pieszczotliwe nastawienie nadawcy, np. *Murzyn* → *Murzyniątko*, *kocię* → *kociątko*. Ze względu na ekspresywność można w podanych wyrazach widzieć derywaty drugiego stopnia urabiane od tematu obocznego: *tygrysiąt-* → *tygrysiątko*. Za taką interpretacją przemawia fakt, że konstrukcje z sufiksem **-ątko** mają również wyrazy nie pochodne: *jagnię* → *jagniątko*, *pisklę* → *pisklątko*. Mimo że ekspresywy z przyrostkiem **-ątko** formalnie mogą przybrać postać liczby mnogiej (*Murzyniątko*, *tygrysiątko*), w użyciu najczęściej łączą się z formami nienacechowanymi: *jedno szczeniátko*, ale *dwoje szczeniát*.

• Sufiks **-ak** stanowi stylistyczny wariant formantu paradigmatycznego, np. *kocię* – *kociak*, *kurczę* – *kurczak*.

Derywaty z sufiksem **-ątko** i **-ak** różnią się od swoich synonimów z końcówką **-ę** nie tylko nacechowaniem potocznym, ale też składnią z liczebnikami głównymi, np. *trzy kociaki*, *pięć Murzyniątek*.

ĆWICZENIA

I. Posługując się formantem paradygmatycznym lub sufiksem *-ątko*, utwórz nazwy młodych zwierząt i ptaków w formie liczby pojedynczej i mnogiej z odpowiednim liczebnikiem.

1. Foka - *foczę* – *troje focząt*

2. Kaczka - _____ - (10) _____

_____

3. Krokodyl - _____ - (3) _____

_____

4. Królik - _____ - (8) _____

_____

5. Lampart - _____ - (2) _____

_____

6. Małpa - _____ - (6) _____

_____

7. Osioł - _____ - (5) _____

_____

8. Słoń - _____ - (2) _____

_____

9. Wielbłąd - _____ - (3) _____

_____

10. Wiewiórka - _____ - (5) _____

_____

11. Wilk - _____ - (4) _____

_____

II. Uzupełnij podane zdania odpowiednimi formami nazw istot niedorosłych, stosując odpowiednie formy liczebników.

A. Lwy jako jedyne kotowate żyją w grupach rodzinnych. Stado składa się z kilku spokrewnionych samic, ich potomstwa i niespokrewnionych samców, które co jakiś czas zmieniają się. Lwica rodzi od jednego do *pięciorga lwiąt* (5, młody lew), które ważą około 1,5 kilograma i mają cętki. Z _____
_____ (5, młody lew) dojrzałość osiąga zwykle tylko jedno, ponieważ młodym zagrażają drapieżniki i choroby. Do ósmego tygodnia życia matka trzyma _____
_____ (młode lwy) w ukryciu. W wieku jednego miesiąca _____
_____ (młodym lwom) wyrastają pierwsze zęby.

B. Żyrafy zazwyczaj spotyka się w grupach. Są to jednak grupy otwarte, których skład ciągle się zmienia. Najbardziej stabilne grupy składają się z matek i _____ (młode żyrafy). Cięża samicy trwa 15 miesięcy. Przyprawia ona na świat tylko _____
(1, młoda żyrafa). Matki z _____ (młodymi żyrafami) gromadzą się w stadach, razem się przemieszczają i pasą.

C. Bocian jest ptakiem stadnym. Pary lęgowe bociana białego żerują wspólnie w małych grupach. Bociany budują duże gniazda, zwykle z gałęzi, na drzewach, budynkach lub specjalnie przygotowanych przez człowieka platformach. Ponieważ jaja są odkładane w odstępach dwudniowych, _____ (młode bociany) wykluwają się niejednocześnie. W jednym gnieździe wylęga się zwykle około _____ (3, młodych bocianów). _____ (młode bociany) są karmione dżdżownicami i owadami. Starsze _____ (młode bociany) nie są zwykle agresywne do słabszego rodzeństwa.

D. Żółwie są jajorodne i składają jaja na lądzie. _____ (małe żółwie) wydostają się z jajek za pomocą tzw. zęba jajowego – zgrubienia skórniego w górnej szczęce, które znika po kilku miesiącach. Po wykluciu się _____ (młody żółw) wygląda jak miniatúrka dorosłego i od razu jest samodzielny. Liczba wylęgu zależy od gatunku i waha się od _____ (kilka, młody żółw) do _____ (kilkadziesiąt, młody żółw).

10. NAZWY ŻEŃSKIE

Nazwy żeńskie to derywaty modyfikacyjne nazywające osoby i zwierzęta, zawierające informację o płci żeńskiej. Tradycyjnie się przyjęło, że traktujemy wszystkie nazwy żeńskie jako pochodne od odpowiednich rzeczowników męskich, np. *malarz* → *malarka*, *wczasowicz* → *wczasowiczka*, *grzesznik* → *grzesznica*, *Austriak* → *Austriaczka*, mimo że można by było motywować je również przez odpowiednie czasowniki, rzeczowniki i przymiotniki, por. *malarka* 'kobieta, która maluje' albo *Austriaczka* 'kobieta, która mieszka w Austrii'. Tylko wyjątkowo nazwy żeńskie powstają z pominięciem rzeczownika męskiego, bezpośrednio od motywującego czasownika lub rzeczownika, np. *prac* → *pracza*, *kosmetyka* → *kosmetyczka*, *przedszkole* → *przedszkolanka*.

Derywaty żeńskie zasadniczo tworzymy za pomocą kilku wykładników: sufiksów *-ka*, *-inił-yńi*, *-ica* oraz formantu paradigmatycznego *-a*.

- Sufiks **-ka** stanowi typ nieograniczenie produktywny, ponieważ pozwala tworzyć derywaty prawie od każdego męskiego rzeczownika osobowego. Szczególnie regularnie za pomocą tego wykładnika są urabiane nazwy żeńskie od niepodzielnych podstaw rodzimych, np. *sąsiad* → *sąsiadka*, *mnich* → *mniszka*, i zapożyczonych, np. *trener* → *trenerka*, *jubilat* → *jubilatka*, oraz od nazw wykonawców czynności z sufiksami *-iciel*, *-acz*, *-ak*, *-arz*, np. *nosiciel* → *nosicielka*, *posiadacz* → *posiadaczka*, *śpiewak* → *śpiewaczka*, *tyżwiarz* → *tyżwiarka*. Za pomocą tego sufiksu możemy też utworzyć odpowiedniki żeńskie od wszystkich nazw mieszkańców, np. *Litwin* → *Litwinka*, *Uzbek* → *Uzbekzka*. Jeżeli

wyraz podstawowy kończy się na sufiksy *-anin* i *-czyk*, następujące derywacja wymienna – ucięcie cząstek *-in* i *-czyk* i użycie w ich miejscu formantu *-ka*, np. *Słowianin* → *Słowian*ka, *Japończyk* → *Japon*ka. Tylko w poszczególnych przypadkach dochodzi do pewnych nieregularności, polegających na rozszerzeniu sufiksu do *-ynka*, *-anka*, *-yjka*, np. *Greki* → *Greczynka*, *Tadżyk* → *Tadżyjka*.

W wielu przypadkach jednak produktywność sufiksu *-ka* napotyka różnego rodzaju przeszkody.

- Blokada **fonetyczna** pojawia się wówczas, gdy podstawa kończy się trudnym w artykulacji zbiegiem spółgłosek, np. **architektka*, lub głóską niedopuszczającą łączliwości z sufiksem *-ka*, np. **szpieżka*.
- Blokada **fonetyczno-morfologiczna** nie pozwala na tworzenie derywatów od podstaw męskich z sufiksem *-owiec*, *-log* i *-ik/-yk*, ponieważ doprowadziłoby to do powstania zakończenia *-ówka* (kojarzącego się przede wszystkim z nazwami przedmiotów, jak *makówka*, *kropiówka*) oraz *-łożka* i *-iczka/-yczka*, które w nazwach osobowych brzmiałoby niepoważnie, np. **akówka*, **sportówka*, **filolożka*, **psychołożka*, **fizyczka*, **informatyczka*. Takie derywaty (zwłaszcza dwu ostatnich typów) dopuszczalne są wyłącznie w języku potocznym.
- Przyczyny **morfologiczne** blokują tworzenie nazw żeńskich od odprzymiotnikowych nazw nosicieli cech z formantem *-ec*, np. *głupiec*, *oberwaniec*, oraz nazw zawodowych na *-a*, np. *logopeda*, *pediatra*.
- Ze względów **tradycyjnych** nie używa się w języku polskim żeńskich odpowiedników nazw stanowisk i prestiżowych zawodów, które w przeszłości były zdominowane przez mężczyzn, np. *prezydent*, *minister*, *profesor* (wyraz *profesorka* to określenie nauczycielki liceum), *doktor*, *kapitan*.

- W niektórych przypadkach mamy do czynienia z blokadą **leksykalną**, ponieważ wielofunkcyjny sufixs *-ka* już wcześniej utrwalił się w derywatach o innym znaczeniu przedmiotowym, np. *kolejarka* ‘czapka kolejarza’, *szoferka* ‘kabina szofera’, lub abstrakcyjnym, np. *inżynierka* ‘kierunek studiów’ i ‘zawód inżyniera’, *monterka* ‘zajęcie montera’.
- W ostatnich latach obserwuje się wycofywanie z użycia nawet tych odpowiedników żeńskich z sufiksem *-ka*, które miały znaczne rozpowszechnienie w języku, np. coraz częściej mówi się *pani dyrektor*, a nie *dyrektorka*, *pani adwokat*, a nie *adwokatka*. W tym przypadku należy dostrzegać działanie czynnika **stylistycznego** – w odczuciu mówiących wykładnik *-ka* zaczyna być traktowany jako zbyt potoczny i kolidujący z powagą odpowiedzialnych stanowisk zawodowych.

We wszystkich wyżej wymienionych przypadkach, gdy odpowiedników żeńskich nie tworzy się słowotwórczo, w stosunku do kobiet używa się nieodmiennych form męskich (z dodatkiem odmiennego zwrotu *pani* lub imienia i nazwiska), np. z *panią profesora*, do *premier Ewy Kopacz*. Wszystkie wyrazy określające taką formę pozostają w związku zgody semantycznej – przybierają postać rodzaju żeńskiego, np. *Polska premier spotkała się z kanclerz Niemiec, Angelą Merkel*.

- Sufiks **-ini/-yni** ograniczony jest do urabiania odpowiedników żeńskich od nazw wykonawców czynności na *-ca*, np. *sprzedawca* → *sprzedawczyni*, *mówca* → *mówczyni*. Ponadto utrwalił się on w kilku rzeczownikach żeńskich utworzonych od bardzo różnych podstaw: *członek* → *członkini*, *mistrz* → *mistrzyni*, *strzelec* → *strzelczyni*, *prorok* → *prorokini*, *bywalec* → *bywalczyni*, *krojczy* → *krojczyni*. Ten formant słowotwórczy ma charakter najbardziej wyspecjalizowany i neutralny stylistycznie, dlatego

zwolennicy symetrii językowo-płciowej proponują rozszerzenie tego sufiksu i stosowanie konstrukcji żeńskich typu **psychologini*, **naukowczyni*, **szpiegini*.

- Sufiks **-ica** tworzy głównie nazwy samic różnych gatunków zwierząt, np. *tygrysyca*, *bocianica*. Ponadto występuje w kilku dawnych wyrazach odnoszących się do kobiet, ale nacechowanych pejoratywnie: *łotrzyca*, *diablicca*, *blaźnica*. Taka specjalizacja formantu **-ica** powoduje, że bywa on wykorzystywany doraźnie w celach ekspresywnych w innych derywatach żeńskich, np. *wampirzyca* (kobieta o ekscentrycznym wyglądzie, uwodząca mężczyzn; femme fatale). Tylko w nielicznych parach o znaczeniu pokrewieństwa, np. *siostrzeniec* → *siostrzenica*, ten formant jest całkowicie neutralny (por. 12.).

- Formant paradygmatyczny **-a**, przekształcający rzeczownik męski w żeński, występuje dość często przy kilku określonych typach wyrazów. Za pomocą takiego przekształcenia regularnie derywowane są odpowiedniki nazw męskich o budowie przymiotnikowej, np. *chrzestny* → *chrzestna*, *księgowy* → *księgowca*. Istnieje też parę rzeczowników podstawowych derywujących w ten sposób nazwy żeńskie: *kum* → *kuma*, *markiz* → *markiza*. Taką strukturę mogą mieć nazwy kobiet od rzeczowników męskich na **-nik**, np. *pomocnik* → *pomocnica*, *społecznik* → *społecznica*, *bezwstydnik* → *bezwstydnica*. Za pomocą formantu paradygmatycznego urabiamy również odpowiedniki żeńskie od męskich nazw nosicieli cech z nacechowanymi ekspresywnie sufiksami **-arz**, **-och**, **-iś**, np. *szczęściarz* → *szczęściara*, *tłuścioch* → *tłuściocha*, *wygodniś* → *wygodnisia*.

Pozostałe formanty nie mają charakteru regularnego i występują tylko w poszczególnych derywatach: **-owa** (*krawcowa*), **-anka** (*pośtanka*), **-arka** (*więźniarka*), **-ina** (*starościna*), **-ówka** (*Żydówka*).

Odwrotna derywacja, czyli tworzenie odpowiedników męskich od żeńskich należy do rzadkości. Specjalizuje się w tym tylko jeden sufix **-or**, a utworzone w taki sposób derywaty spotykamy głównie w nazwach zwierząt: *gęś* → *gęsior*, *kaczka* → *kaczor*. W nazwach osobowych pojawia się on wyjątkowo w derywacie *gwiazdor* (od metaforycznej nazwy żeńskiej *gwiazda*). Zdarzają się też przypadki, gdy znaczeniowe odpowiedniki męski i żeński różnią się leksykalnie: *jeździec* – *amazonka*, *tancerz* – *baletnica*.

Do nazw żeńskich zalicza się ostatnio również derywaty nazywające żony i córki (wcześniej należały one do odrębnej kategorii nazw pokrewieństwa). Obecnie w tej klasie zachowały się tylko dwa żywe typy:

- Sufiks **-owa** derywuje nazwy żon od nazwisk męskich oraz stanowisk mężów, np. *Karpowicz* → *Karpowiczowa*, *ambasador* → *ambasadorowa*. Konstrukcje tego rodzaju można spotkać jednak jedynie w języku kolokwialnym. W wersji oficjalnej nazwiska kobiet zawsze mają postać męską. Formant **-owa** wyparł w tej funkcji dawny sufix **-ina**, który się łączył z nazwami męskimi na **-a**, np. *Zaręba* → *Zarębina*, *sędzia* → *sędzina*. Świadectwem tej zmiany jest fakt, że w latach 90. XX wieku o żonie prezydenta Lecha Wałęsy nikt już nie mówił **Wałęsina*, tylko *Danuta Wałęsowa*.

- Sufiks **-ówna** jako wykładnik nazw córek stosowany jest wyjątkowo, zazwyczaj wówczas, gdy jakaś osoba publiczna chce złagodzić brzmienie swojego nazwiska panieńskiego, np. znana polska aktorka posługuje się formą *Zającówna*. Dawny sufix **-anka**, tworzący nazwy córek od nazw męskich na **-a**, wyszedł z użycia jeszcze wcześniej niż odpowiadający mu wariant nazwisk mężatek na **-ina**.

ĆWICZENIA

I. Od podanych męskich nazw wykonawców czynności utwórz ich odpowiedniki żeńskie.

1. Biznesmen - *biznesmenka*
2. Czytelnik - _____
3. Dawca - _____
4. Dozorca - _____
5. Kierownik - _____
6. Kuchmistrz - _____
7. Odtwórca - _____
8. Poeta - _____
9. Pomocnik - _____
10. Przewodniczący - _____
11. Radny - _____
12. Rzeźbiarz - _____
13. Szef - _____
14. Urzędnik - _____
15. Uwodziciel - _____
16. Wykonawca - _____

II. Od podanych męskich nazw nosicieli cech utwórz ich odpowiedniki żeńskie.

1. Autostopowicz - *autostopowiczka*
2. Dowcipniś - _____
3. Grzesznik - _____
4. Nudziarz - _____
5. Obłudnik - _____
6. Próźniak - _____
7. Samotnik - _____
8. Spryciarz - _____
9. Śpioch - _____

III. Do podanych nazw mieszkańców w rodzaju męskim dopisz ich odpowiedniki żeńskie.

1. Australijczyk - *Australijka*
2. Berlińczyk - _____
3. Budapeszteńczyk - _____
4. Kaszub - _____
5. Kazach - _____
6. Sycylijczyk - _____
7. Ślązak - _____
8. Tajlandczyk - _____
9. Turek - _____
10. Turkmen - _____

IV. Od których z podanych rzeczowników męskich można utworzyć ich odpowiedniki żeńskie? Zastanów się, jakie przyczyny stoją na przeszkodzie tworzenia poszczególnych nazw żeńskich.

A. badacz naukowiec etnolog uczony odkrywca	D. lekarz doktor ordynator internista kardiolog
B. aktor reżyser operator scenarzysta kompozytor	E. biathlonista koszykarz bokser ciężarowiec tenisista
C. rektor dziekan wykładowca doktor docent	F. menedżer bankowiec finansista analityk prawnik

V. Zastanów się jak w języku polskim można oddać żeńską płęć osób, zajmujących wyróżnione stanowiska i przekształć podane zdania tak, aby była w nich mowa o kobietach.

1. Na sali obecny był również *minister* zdrowia - *Na sali obecna była również pani minister zdrowia.*
2. Znany *architekt* zaprojektował nowe osiedle w tym mieście -

---

---

3. *Ambasador* Litwy spotkał się z litewskimi emigrantami -

---

4. *Redaktor* naczelny pisma nie zgodził się na opublikowanie tego artykułu - _____

---

5. Nowy *kandydat* na stanowisko ministra przedstawił swój program - _____

---

6. Na koncercie wystąpi wybitny *pianista* rosyjski - _____

---

7. Swoimi refleksjami podzielił się znany *filozof* z Uniwersytetu Warszawskiego - _____

---

8. Podszedł do niego wysoki *policjant* - _____

---

9. Widownia głośno przywitała popularnego brytyjskiego *wokalistę* - _____

---

10. Był jedynym *sportowcem* polskim, który zdobył na igrzyskach olimpijskich cztery złote medale - _____

---

11. NAZWY ZDROBNIĄŁE I ZGRUBIAŁE

Mimo że są to diametralnie różne klasy wyrazów (jedna z nich tworzy nazwy przedmiotów o mniejszych, a inna – o większych niż zwykle wymiarach), mają one kilka wspólnych cech. Należące do nich derywaty wprowadzają głównie informację o cechach zewnętrznych desygnatów nazywanych przez podstawę, która jest zwykle rzeczownikiem przedmiotowym, znacznie rzadziej osobowym. Oba rodzaje wyrazów pochodnych mogą wtórnie wyrażać również nacechowanie ekspresywne – pozytywne lub pieszczotliwe w zdrobnieniach, ujemne lub żartobliwe – w zgrubieniach.

11.1. NAZWY ZDROBNIĄŁE

Nazwy zdrobniałe, z łaciny *deminutiva*, stanowią klasę otwartą – w zasadzie od każdego rzeczownika, jeżeli dopuszcza to jego semantyka i zachodzi potrzeba takiego określenia, można utworzyć nazwę deminutywną. Służące temu formanty są ściśle powiązane z rodzajem gramatycznym. Podstawy rodzaju męskiego łączą się z sufiksami **-ek** i **-ik/-yk** (*kwiatek*, *stolik*), rodzaju żeńskiego – z sufiksem **-ka** (*szafka*, *książeczka*), rodzaju nijakiego – z sufiksem **-ko** (*krzeselko*, *okienko*). Sporadycznie występują inne formanty: **-uszek** (*wianuszek*, *paluszek*), **-iszek** (*braciszek*), **-aszek** (*kijaszek*), **-uszko** (*jabłuszek*), **-uszka** (*kaczuszka*), **-iczka/-yczka** (*siostrzyczka*, *twarzyczka*). Jeżeli wyrazy podstawowe kończą się przedrostkami *-ec*, *-ek*, *-ka*, *-ko*, *-ce*, te cząstki w deminutywach ulegają ucięciu: *palec* → *pal^ouszek*, *jabłko* → *jabł^ouszek*.

Wątpliwości mogą dotyczyć jedynie derywatów rodzaju męskiego, w których mamy dwa formanty o niezupełnie ściślejszej repartycji. Zasady ich użycia uzależnione są od fonetycznego zakończenia tematu. Można sformułować najbardziej ogólne zasady, które jednak nie są bezwyjątkowe.

Sufiks **-ek** derywuje wyrazy zdrobniałe:

- od rzeczowników zakończonych na spółgłoski tylnojęzykowe *k, g, ch*, które ulegają zmiękczeniu, np. *rok* → *roczek*, *róg* → *rożek* (ale: *hak* → *haczyk*);
- od rzeczowników zakończonych na spółgłoskę *r*, np. *rower* → *rowerek* (ale: *teatrzyk*);
- drugiego stopnia, np. *kotek* → *koteczek*.

Sufiks **-ik/-yk** derywuje wyrazy zdrobniałe:

- od rzeczowników zakończonych na spółgłoskę *t*, która ulega wymianie, np. *kwadrat* → *kwadracik*, *but* → *bucik* (ale: *kotek*, *kwiatek*, *światek*).
- od rzeczowników zakończonych na spółgłoski miękkie *j, ń, dź* oraz stwardniałe *cz, rz, sz, c, dz, z*, np. *pokój* → *pokoik*, *koń* → *konik*, *klucz* → *kluczyk*, *talerz* → *talerzyk* (ale: *pień* → *pieniek*, *niedźwiedź* → *niedźwiadek*).

W pozostałych rzeczownikach oba formanty rywalizują ze sobą, np. *lasek* i *globusik*, a nawet tworzą formy oboczne, np. *owadek* i *owadzik*. W poszczególnych przypadkach sufiksy różnicują znaczenie derywatów, np. *przedziałik* 'mały przedział' i *przedziałek* 'linia dzieląca na głowie włosy rozczesane w dwie strony', *stolik* 'mały stół' i *stolek* 'taboret'. Ponieważ właściwe tej kategorii sufiksy są wielofunkcyjne, derywaty z tymi wykładnikami mogą mieć zupełnie inne znaczenie, np. *ciastko*, *cukierek* 'to, co jest zrobione z ciasta, z cukru'.

Derywaty utworzone od rzeczowników abstrakcyjnych lub materiałowych mają znaczenie wyłącznie ekspresywne, np. *słonko*, *dzionek*, *śniadanko*, *kawka*, *zebranko* (por. 12.).

11.2. NAZWY ZGRUBIAŁE

Nazwy zgrubiałe, z łaciny zwane *augmentativa*, poza informacją o rozmiarze przedmiotu zwykle zawierają nacechowanie ekspresywne, wyrażają stosunek nadawcy względem nazywanego desygnatu lub odbiorcy (sytuacji). Czasami ilustrując ekspresywny sposób mówienia, charakteryzują nadawcę.

Informację o dużych rozmiarach przedmiotu zawierają przede wszystkim formanty sufiksalne *-sko/-isko*, *-idło* oraz formant ujemny.

- Sufiksy **-sko** i **-isko** prawie regularnie tworzą derywaty od rzeczowników wszystkich trzech rodzajów, zarówno nieosobowych (*psisko*, *szafsko*, *skrzydliska*), jak i nazywających osoby (*chłopisko*, *kobiecisko*).

- Sufiks **-idło** przede wszystkim wyraża nacechowanie pejoratywne, jednocześnie jednak wskazuje na ponadprzeciętne rozmiary. Występuje głównie w nazwach utworów literackich i innych wytworów kultury (*powieścidło*, *romansidło*), choć sporadycznie może się łączyć z innymi rzeczownikami (*wąsidła*).

- Formant **ujemny** w tej kategorii polega głównie na usunięciu z podstawy przyrostków *-(e)k*, np. *worek* → *wór*, *chustka* → *chusta*. Ucięciu często towarzyszy formant alternacyjny, por. *gruszka* → *grucha*. Derywaty z formantem ujemnym szczególnie są charakterystyczne dla mowy potocznej.

Dużą wielkość sygnalizują także formanty **-al** (*nochal*) i **-uch** (*paluch*).

ĆWICZENIA

I. Od podanych wyrazów podstawowych utwórz nazwy zdrobniałe.

1. nóż - *nożyk*
2. bąk - _____
3. dywan - _____
4. dzbanek - _____
5. kapelusz - _____
6. masło - _____
7. mucha - _____
8. ogon - _____
9. patelnia - _____
10. widelec - _____
11. wieża - _____
12. wiśnia - _____

II. Od podanych wyrazów podstawowych utwórz nazwy wyrazów zgrubiałych, stosując podane formanty.

A. -isko

1. artykuł - _____
2. buty - _____
3. gmach - _____

4. kot - _____

5. niedźwiedź - _____

6. ptak - _____

B. -idło

1. pismo - _____

2. sztuka - _____

3. wiersz - _____

C. Ucięcie

1. beczka - _____

2. miska - _____

3. ogórek - _____

4. słoik - _____

5. szpilka - _____

12. NAZWY EKSPRESYWNE

Nazwy ekspresywne stanowią niejednorodną semantycznie grupę, ponieważ poprzez formanty słowotwórcze oddają różne ustosunkowanie emocjonalne nadawcy do desygnatów nazywanych przez podstawę, do odbiorcy lub całej sytuacji komunikacyjnej, a nawet do otaczającego świata w ogóle. Gama wyrażanych uczuć może być bardzo różnorodna: od zabarwienia pieśzczotliwego (*rącia, dzieciątko*) aż do antypatii i pogardy (*dzieciła, babsztyl*). Osobliwością tej kategorii jest stałe uzupełnianie środków słowotwórczych, które pozwalają odświeżać zasób wyrazów ekspresywnych.

Od dawna w tej funkcji są wykorzystywane sufiksy właściwe wyrazom zdrobniałym oraz zgrubiałym, w nazwach ekspresywnych jednak mają one inną łączliwość i znaczenie (zob. niżej). W wyrażaniu odcieni emocjonalnych specjalizują się również formanty sufiksalne *-ina, -us, -ica, -al* i *-ol* oraz formant ujemny i formant alternacyjny.

- Sufiks **-isko/-ysko** (oraz jego wariant **-sko**) jest bardzo produktywny, od większości rzeczowników wszystkich trzech rodzajów możemy utworzyć formacje z tym wykładnikiem. Podstawami mogą być nie tylko rzeczowniki przedmiotowe (jak w przypadku zgrubień), ale też osobowe i abstrakcyjne, np. *adwokacisko, weselisko*. W zasadzie z wykładnikiem tym wiąże się nacechowanie pejoratywne, duże znaczenie mają jednak semantyka podstawy, kontekst sytuacyjny oraz towarzyszące przydawki, np. w połączeniach wyrazowych *kochane matczyko, po-*

czciwe chłopisko, mądre kocisko derywaty z sufiksem *-isko* cechuje serdeczny, choć może nieco pobłażliwy, charakter.

- Zróznicowane znaczenia do tej kategorii wprowadzają też sufiksy deminutywne *-ek*, *-ik/-yk*, *-ka*, *-ko* oraz *-ątko*. Derywaty od rzeczowników konkretnych wyrażają zwykle pozytywne emocje wobec odbiorcy, np. częstując gości, gospodarze używają form *kawka*, *herbatka*, *winko*, *śledzik*, *schabik* itp. Inaczej jest w przypadku podstaw będących rzeczownikami osobowymi lub abstrakcyjnymi, derywowane od nich w ten sposób wyrazy mają wymowę pejoratywną, jak chociażby ironiczne *kobieciątko*, *profesorek*, *charakterek*, *idejka*.

- Sufiks *-ina* specjalizuje się w wyrażaniu uczuć współczucia i politowania. Derywaty tego typu bardzo często łączą się z przydawkami *marny*, *mały*, *lichy*, *stary* itp., np. *mała miłościna*, *stara kobiecina*, *marny dziennikarzyna*.

- Sufiks *-idło* zawsze wyraża negatywny stosunek nadawcy do nazywanego desygnatu, np. *chamidło* (por. też 11.2.).

- Sufiks *-ica*, którego podstawową funkcją jest tworzenie nazw samic zwierząt (por. 10.), w tej kategorii jest wykorzystywany do tworzenia ironicznych żeńskich nazw osobowych, np. *szefica*, *poślica*.

- Jednym z nowszych wykładników jest sufiks *-ol*, który służy do wyrażania mocniejszych uczuć negatywnych – niechęci i pagardy. Sufiksacji w tym przypadku towarzyszy ucięcie podstawy: *Anglik* → *Angdól*, *głupiec* → *głupdól*.

Do wyrażania różnych emocji używa się jeszcze w nazwach ekspresywnych sufiksów: *-al* (*synal*), *-us* (*babus*), *-uch* (*leniuch*), *-ocha* (*taniocha*), *-sztyl* (*babsztyl*), *-yga* (*dziadyga*), *-ura* (*szlachciura*) i in. Bardzo bogaty jest w polszczyźnie zasób sufiksalny do urabiania spieszczeń, tworzą go sufiksy *-uś*, *-usia*, *-iś*, *-isia*, *-ula*, *-ulo*, *-cia*, *-cio*, *-unio*, *-unia* i in. Spieszczenia urabia się najczęś-

ciej od imion własnych oraz nazw pokrewieństw, np. *mamuś, mamusia, mamula, mamcia, mamunia*.

We współczesnej polszczyźnie potocznej, zwłaszcza jej odmianach substandardowych, panuje moda na luz, antysentymentalizm i szorstką poufałość. Taką wymowę stylistyczną mają dwa kolejne typy słowotwórcze: formant ujemny oraz formant alternacyjny, często występujące jednocześnie.

- Formant **ujemny** może polegać na odrzuceniu sufiksów *-ka, -ek* i *-ko* lub ucięciu części leksykalnej wyrazu, np. *parówka* → *parówda*, *handlarka* → *handlar δ a*, *dyrektor* → *dyr δ* , *impreza* → *impr δ a*. Ekspresję (zwykle negatywną) intensyfikuje się poprzez dodanie do uciętej formy wyrazowej wyrazistego przedrostka ekspresywnego, np. *komunista* → *kom δ uch*.

- Formant alternacyjny **ch**, którym zastępowane są takie głoski, jak *s, ś, st* pojawia się samodzielnie, np. *kielbasa* → *kielba-cha*, *artysta* → *artycha* lub razem z ucięciem przyrostka, np. *kluska* → *kluch δ a*, *ciastko* → *ciach δ o*.

Poza omówionymi wyżej formantami o funkcji wyłącznie ekspresywnej nacechowanie emocjonalne lub stylistyczne jest składnikiem wielu derywatów utworzonych w innych kategoriach: w nazwach czynności (*bieganina*), nazwach wykonawców (*pasibrzuch*), nazwach nosicieli cech (*ważniak*).

Ponadto efekt ekspresywny uzyskuje się również w wyniku zastosowania pewnych innych mechanizmów słowotwórczych. Do najbardziej wyrazistych należą:

- Łączenie niejednorodnych stylistycznie lub genetycznie podstaw i formantów, np. sufiksu *-izm*, mający odcień książkowy z potoczną frazą *tu mi wisi* w derywacie *tu-miwisizm* (postawa obojętności, lekceważący stosunek do wykonywanych obowiązków); cząstek słowotwórczych obcego pochodzenia z polskimi podstawami, por. *ciucho-*

land (sklep z używaną odzieżą), *odchudzologia* (teoria odchudzania się).

- Reinterpretacja słotwórcza zastanych w języku struktur wyrazowych, np. *ciążarówka* 'kobieta ciężarna', *komuni-
sta* 'dziecko przystępujące do pierwszej komunii świętej'.

ĆWICZENIA

- I. W każdym szeregu synonimicznym podkreśl derywat o nacechowaniu negatywnym i wskaż w nim formant słowotwórczy.
  1. Biznesmenka, bizneswomen, prywaciara, przedsiębiorca
  2. Dziecko, dzieciaczek, dzieciątko, dzieciuch
  3. Dziewczyna, panienka, pannica, nastolatka
  4. Kobieta, damulka, niewiasta, białogłowa
  5. Przestępca, bandyta, bandzior, kryminalista
  6. Robotnik, pracownik, robociarz, robot

- II. W podanych zdaniach znajdź derywaty ekspresywne, określ ich nacechowanie i wpisz je do odpowiednich rubryk tabeli.
  1. Do klubu wbiegł niski oficer z czarnym wąsem.
  2. Kupimy kawał mięcha i zrobimy grilla.
  3. Kelnerzy krążyli wokół zebranych i proponowali winko i brandy.
  4. Wreszcie ujrzeliśmy jezioro i lichą wioszczybę zagubioną w borach.
  5. Zaraz się zaczną wietrzyska i przyjdzie prawdziwa jesień.
  6. Kobieta miała na sobie stare palcisko i nędzną chuścinę.
  7. Nie lubię tego uzdrowiska, pełno tu wsiochów.
  8. Znana aktorka po raz kolejny wyszła za mąż.
  9. Syn robił długi, a ojczysko zawsze go z nich wyciągał.
  10. Sąsiadka ma aż trzy jasnoszare persy.
  11. To prawdziwy nałogowiec – budzi się i od razu chwyta za papierocha.
  12. Banalna sprzeczka dwóch kiboli różnych drużyn przerosła w wielką awanturę.

Wyrazy nacechowane pozytywnie (serdecznie)	Wyrazy nacechowane negatywnie (ironicznie, lekceważąco, pogardliwie)	Wyrazy wyrażające politowanie	Wyrazy potoczne, świadczące o poufalitych relacjach między rozmówcami
.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....
	.....		.....
	.....		
	.....		
	.....		

III. Uzupełnij podane konteksty odpowiednimi wyrazami ekspresywnymi.

1. Groźne *biczysko* (bicz)
2. Długie i nieciekawe _____ (romans)
3. Fura, skóra i _____ (komórka 'telefon')
4. Mały, szary _____ (człowiek)
5. Mocno naciągnięta, marna _____ (trójka)
6. Ponure _____ (zamek)

7. Grube _____ (pieniądze)
8. Stara, znoszona _____ (koszula)
9. Stare _____ (wilk)
10. Wstrętne, przewlekłe _____ (choroba)
11. Duża, puchata _____ (poduszka)
12. Mało sympatyczny _____ (przystojniak)
13. Babskie _____ (plotki)
14. Dobre wierne _____ (pies)

13. RZECZOWNIKI PREFIKSALNE I PREFIKSOIDALNE

Prefiksacja rzeczowników do niedawna była w polszczyźnie tylko marginalnym zjawiskiem słowotwórczym, które znacznie się zaktywizowało w ostatnich dziesięcioleciach. Jest to skutek internacjonalizacji systemu słowotwórczego języka i zapożyczania nowych produktywnych przedrostków obcego pochodzenia. Niezwykłej aktywności nabrały również obce części tworzące tzw. złożenia prefiksoidalne, typu *multikino* czy *megakoncern*. Kryterium pomagającym odróżnić derywaty prefiksalne od złożzeń stanowi typ znaczenia komunikowany przez dodawany element. Jeśli ma on znaczenie, które w innych wypadkach może być wyrażane przez prefiksy polskiego pochodzenia, np. *hiperprodukcja* i *nadprodukcja*, *kontruderzenie* i *przeciwuderzenie*, uznamy go za prefiks, a utworzone formacje – za derywaty prefiksalne. Natomiast jeżeli obcy element znaczeniowo odpowiada samodzielnemu polskiemu leksemowi, np. *wiceprezes* ‘zastępca prezesa’, całą konstrukcję potraktujemy jako złożenie. W wielu wypadkach mamy jednak do czynienia ze zjawiskami pogranicznymi i dlatego prefiksy i prefiksoidy zostaną omówione w jednym miejscu.

W derywacji prefiksальной rzeczowników udział biorą tylko nieliczne przedrostki rodzime, których użycie zwykle bywa ograniczone do podstaw rodzimych, jeżeli konkurują one semantycznie z formantami obcymi o tym samym znaczeniu:

- **nad-** tworzy: 1) nazwy funkcji lub stanowisk nadrzędnych wobec tych, które nazywają wyrazy podstawowe, np. *nadinspektor*; 2) wyrazy nazywające lub określające coś, co przewyższa lub przekracza pod jakimś względem rzecz nazwaną wy-

razem podstawowym, np. *nadciśnienie* ‘ciśnienie ponad normę, *nadgodziny* ‘dodatkowe godziny pracy, poza obowiązującym wymiarem czasu’ (por. *hiper-*).

- **nie-** wskazuje na przeciwstawienie tego, co nazywa podstawa i tworzy antonimy, np. *nieprzyjaciel*, *nieporządek*.

- **niedo-** specjalizuje się w tworzeniu derywatów oznaczających niedostatek lub słaby stopień tego, co nazywa wyraz podstawowy, np. *niedorozwój* ‘niedostateczny rozwój fizyczny lub psychiczny’; specjalizuje się w tworzeniu terminów medycznych.

- **pod-** tworzy: 1) derywaty wyrażające podrzędność względem podstawy, np. *podrozdział* ‘wyodrębniona graficznie część rozdziału’; 2) nazwy osób znajdujących się w hierarchii niżej niż nazwane wyrazem podstawowym, np. *podpułkownik*.

- **pra-** tworzy: 1) nazwy czegoś bardziej odległego w czasie niż zjawisko lub osoby podane w podstawie, często będącego źródłem, początkiem, np. *prajęzyk*, *pracłowiek*; 2) rzeczowniki nazywające pierwszą formę czegoś, np. *prapremiera*; 3) nazwy pokrewieństwa, młodsze lub starsze o jedno pokolenie, np. *prawnułk*, *pradziadek*.

- **przeciw-** tworzy nazwy tego, czego działanie skierowane jest na to, co nazywa podstawa, np. *przeciwnatarcie* (por. prefiksy *anty-* i *kontr-*).

- **przed-** informuje o tym, że zjawisko nazwane derywatem poprzedza takie samo zjawisko oznaczone podstawą, np. *przedbieg* ‘bieg, poprzedzający główną konkurencję’ (por. *pre-* i *pra-*).

Zdecydowaną większość formantów w derywacji prefiksальной rzeczowników stanowią elementy obcego pochodzenia. Do najczęściej używanych części zapożyczonych należą:

- **anty-** (gr. *antí* ‘naprzeciw’) urabia nazwy osób, rzeczy i zjawisk, które są zaprzeczeniem czegoś, przeciwstawiają się cze-

muś, np. *antybohater* ‘osoba w utworze literackim, która jest za-
przeczeniem typowego bohatera’ (por. *przeciw-* i *kontr-*).

- **arcy-** (gr. *archi-* ‘najważniejszy’) tworzy nazwy tytułów i funkcji, które są ważniejsze od nazwanych przez podstawę, np. *arcybiskup*; jedynym rzeczownikiem nieosobowym jest derywat *arcydzieło* ‘utwór lub inne dzieło sztuki wyróżniające się spośród innych swoją doskonałością’.

- **eks-** (łac. *ex* ‘od, z czego’) tworzy nazwy osób, które już nie są tym, czym były, np. *eksminister*, *eksnarzewony*.

- **ekstra-** (łac. *extra* ‘na zewnątrz, poza; oprócz; bez’) tworzy liczne, potoczne nazwy czegoś, co ma bardzo dobrą jakość lub inne nadzwyczajne cechy, np. *ekstraklasa*, *ekstraciuch* (por. *super-*).

- **hiper-** (gr. *hypér* ‘nad’) tworzy nazwy czegoś, co ma wielki rozmiar lub wielkie natężenie, np. *hipermarket* (por. *nad-*).

- **kontr-** (łac. *contra* ‘przeciw’) urabia nazwy zjawisk i osób, które stanowią reakcje na coś lub przeciwstawiają się czemuś, np. *kontrargument*, *kontratak* (por. *przeciw-* i *anty-*).

- **makro-** (gr. *makrós* ‘wielki’) tworzy liczne nazwy czegoś, co jest duże, występujące na dużą skalę albo jest w takiej skali rozpatrywane, np. *makroskala* ‘skala na poziomie ogólnym systemu’.

- **mega-** (gr. *mēgas* ‘wielki’) tworzy nazwy jednostek miary milion razy większych niż podstawa, np. *megabajt*, lub wskazuje na znaczne rozmiary czegoś, np. *megakoncert*.

- **mikro-** (gr. *mikrós* ‘mały’) tworzy liczne nazwy rzeczy lub zjawisk małych lub bardzo małych, np. *mikrobus*, *mikroorganizm*; takie derywaty często są wykorzystywane w języku naukowym, np. *mikrochirurgia*.

- **multi-** (łac. *multus* ‘liczny’) wskazuje na mnogość czegoś, np. *multiwitamina*, *multimedia*.

• **neo-** (gr. *néos* ‘nowy’) urabia nazwy zjawisk, zwykle kierunków i stylów artystycznych, idei filozoficznych, które są kontynuacją tego, co nazywa podstawa, np. *neogotyck*, lub wskazuje na niedawne pochodzenie czegoś, np. *neointeligent*.

• **pre-** (łac. *prae* ‘przed, najpierw’) tworzy nazwy zjawisk będących początkową fazą czegoś lub występuje wcześniej od czegoś, np. *prehistoria* (por. *przed-*).

• **pro-** (łac. *pro* m.in. ‘przed; w czyimś imieniu’) tworzy: 1) nazwy zastępców tych osób, które nazywa podstawa, np. *prodziekan* (por. *wice-*); 2) wyrazy nazywające stadium przygotowawcze czegoś, np. *prowitamina* ‘związek chemiczny, który pod wpływem enzymów lub światła słonecznego przekształca się w organizmie w witaminę).

• **pseudo-** (gr. *pseúdos* ‘kłamstwo’) tworzy książkowe nazwy osób, rzeczy i zjawisk, które udają lub naśladowują to, co nazywa wyraz podstawowy, np. *pseudoklasycyzm* ‘kierunek wzorujący się na klasycyzmie’.

• **re-** (łac. ‘w tył’) tworzy książkowe nazwy czegoś, co jest powtórzeniem czy przywróceniem jakiegoś stanu, np. *reedycja* ‘powtórzona edycja’, *reedukacja* ‘działania wychowawcze skierowane wobec przestępców lub osób uzależnionych, które mają im pomóc wrócić do życia w społeczeństwie’; większość rzeczowników z tym przyrostkiem to derywaty odczasownikowe, por. *reorganizować* → *reorganizacja*.

• **super-** (łac. ‘nad; dodatkowo’) tworzy nazwy osób i rzeczy, które mają najwyższą jakość, przewyższając pod jakimś względem inne nazwane przez podstawę, np. *supermen* mężczyzna o silnym charakterze i nadzwyczajnych cechach fizycznych i umysłowych, odnoszący sukcesy’ (por. *ekstra-*).

• **wice-** (łac. *vice* ‘zamieniający’) tworzy nazwy zastępców tych osób, które nazywa podstawa, np. *wicedyrektor* (por. *pro-*).

ĆWICZENIA

- I. Na podstawie podanych definicji, w których zostały użyte wyrazy podstawowe, utwórz nazwy odpowiednich osób.
1. Osoba całkowicie pozbawiona talentu w jakimś zakresie - *antytalent*
  2. Ktoś najlepszy wśród mistrzów w swojej dziedzinie - _____
_____
  3. Ktoś, kto kandyduje z inną osobą na jakieś stanowisko, do jakiejś nagrody itp.' - _____
  4. Bardzo bogaty milioner, mający majątek wart co najmniej kilkanaście milionów - _____
  5. Osoba zajmująca wyższe stanowisko niż komisarz - _____
_____
  6. Ktoś, kto ma wysoką pozycję wśród gwiazd filmu, piosenki, sportu itp. - _____
  7. Zastępca starosty - _____
- II. Na podstawie podanych definicji, w których zostały użyte wyrazy podstawowe, utwórz nazwy odpowiednich przedmiotów i zjawisk.

1. Sposób uporządkowania wielu tekstów w komputerze, polegający na zastosowaniu odsyłaczy, które odsyłają od jednej informacji do drugiej - _____
2. Liczba ludzi znacznie przekraczająca zaplanowany komplet osób - _____
3. Elementy chemiczne, które występują w naszym organizmie w bardzo małych ilościach - _____
4. Część bagażu, głównie lotniczego, wykraczająca poza ustaloną normę - _____
5. Jednostka administracyjna składająca się z kilku leśnictw - _____
6. Ruch polityczny po drugiej wojnie światowej, którego celem jest odrodzenie faszystów - _____
7. W słowniku: niesamodzielne hasło, umieszczone pod innym większym hasłem - _____
8. Mniejszy zespół podporządkowany większemu - _____
9. Niedostateczna waga - _____
10. Dawna ojczyzna jakiejś grupy ludności, miejsce pochodzenia - _____

INDEKS FORMANTÓW SŁOWOTWÓRCZYCH

- acja 11
- actwo 11
- acz 22, 34, 57
- aczka 35
- ada 14
- ak 23, 34, 41, 54, 56, 60, 72, 87
- al 56, 102, 106
- alnia 46,
- alnica 34
- alnik 34
- ałka 35
- anin 57, 71
- anina 11,
- anka 35, 41, 92, 95
- ant 23
- aństwo 11
- anty- 113
- ańczyk 71
- arcy- 114
- arka 33, 95
- arnia 46, 83
- arnik 34
- arz 23, 24, 57
- as 56
- aszek 100
- at 12, 48, 82
- ata 12, 72
- ator 23, 35
- atyka 11
- aż 12
- ątko 87, 106
- ba 11
- ca 22, 25
- cia(-o) 106
- cie 10
- ciel 22
- ctwo 82
- czyk 57, 71
- dło 41
- ec 23, 54, 59, 60, 61, 72
- ejczyk 71
- ek 11, 23, 26, 35, 42, 55, 58, 59,
60, 100, 106
- eks- 114
- ekstra- 114
- enie 10
- ent 23,
- eń 35, 41, 42, 56, 58
- eńczyk 71
- er 23
- eria 14, 82
- eż 11
- ęga 11
- f. alternacyjny ch 107

- f. paradygmatyczny Ø 11, 24, 25, 26, 35, 42, 48, 57, 58, 59, 61, 72
- f. paradygmatyczny –a 11, 56, 94
- f. paradygmatyczny –e 14, 48, 58, 61
- f. paradygmatyczny –ę 86
- f. paradygmatyczny –o 14
- f. ujemny 13, 59, 72, 102, 107
- hiper- 114
- ica 55, 58, 59, 94, 105
- icja 83
- iczka 100
- idło 35, 102, 106
- ijczyk 71
- ik 25, 35, 57, 59, 72, 100, 106
- in 72
- ina 42, 48, 56, 83, 95, 106
- ini 93
- iny 42
- isko 42, 47, 48, 102, 105
- ista 24, 57, 59, 60
- iszek 100
- iś(a) 56, 106
- iwo 35, 41, 42, 83
- iwie 83
- izm 14
- izna 14, 42, 55
- ja 83
- ka 11, 35, 41, 42, 54, 56, 59, 60, 91, 100, 106
- ko 56, 100, 106
- kontr- 114
- ło 35
- makro- 114
- mega- 114
- mikro- 114
- mo 42
- multi- 114
- nad- 112
- neo- 115
- nia 35, 46
- nica 34, 48
- nictwo 11
- nie 10
- nie- 113
- niedo- 113
- nik 23, 25, 34, 41, 48, 59, 60
- nisko 47
- och 56
- ocha 105
- oć 14
- ol 106
- or 95
- ostwo 82, 83
- ość 12,
- ot 11
- ota 14
- owa 94, 95
- owicz 57
- owiec 24, 56, 59, 60
- owina 56
- owisko 41, 47, 48

-ownia 47
-ownica 34
-ownik 34
-owy 25,
-ówka 35, 56, 59, 60, 94
-ówna 95
pod- 113
pra- 113
pre- 115
pro- 115
przeciw- 113
przed- 113
pdeudo- 115
re- 115
-sko 102, 105
-stwo 11, 14, 42, 82
super- 115
-sztyl 106
-twa 11
-uch 56, 102, 106
-ula(-o) 106
-unek 12
-unia(-o) 106
-ura 106
-us 106
-usia 106
-uszek 100
-uszka 100
-uszko 100
-uś 106
wice- 115
-ycz 14
-yczka zob. -iczka
-yga 106
-yjka 92
-yk zob. -ik
-yna zob. -ina
-yni zob. -ini
-ynka 92
-ysz 72
-yzna zob. -izna

LITERATURA

SŁOWNIKI

1. Anusiewicz Janusz, Skawiński Jacek, *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa-Wrocław 1996.
2. *Inny słownik języka polskiego*, red. Mirosław Bańko, t. 1-2, Warszawa 2000.
3. Karaś Halina, Kresa Monika, *Normatywny słownik polskich nazw geograficznych z terenu Litwy*, Instytut Języka Polskiego Uniwersytetu Warszawskiego [online]. Dostępny w Internecie: <http://www.n.miejscowe.uw.edu.pl>
4. *Korpus języka polskiego PWN* [online]. Dostępny w Internecie: <http://sjp.pwn.pl/korpus>
5. Miodek Jan, *Słownik ojczyzny polszczyzny*, Wrocław 2005.
6. Nagórko Alicja, Łaziński Marek, Burkhardt Hanna, *Dystyngtywny słownik synonimów*, Kraków 2004.
7. *Narodowy korpus języka polskiego* [online]. Dostępny w Internecie: <http://nkjp.pl>
8. *Poradnia językowa PWN. Słowotwórstwo* [online]. Dostępny w Internecie: <http://sjp.pwn.pl/poradnia/lista/slowotworstwo;15.html>
9. Skarżyński Mirosław, *Mały słownik słowotwórczy języka polskiego dla cudzoziemców*, Kraków 1989.
10. *Słowa, słowa... Czy je znasz?*, red. Teresa Smółkowa, Kraków 2013.
11. *Słownik gramatyki języka polskiego*, red. Włodzimierz Gruszczyński, Jerzy Bralczyk, Warszawa 2002.

12. *Słownik nazw miejscowości i mieszkańców*, red. Marek Łaziński, Warszawa 2007.
13. *Słownik wyrazów obcych*, red. Elżbieta Sobol, Warszawa 1995.
14. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. Stanisław Dubisz, t. 1-4, Warszawa 2004.
15. *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*, red. Andrzej Markowski, Warszawa 2005.

LITERATURA PRZEDMIOTU

16. Grzegorzczukowa Renata, *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa 1982.
17. Grzegorzczukowa Renata, Jadwiga Puzynina, *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1979.
18. Masojć Irena, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Słowotwórstwo*, Vilnius 2010.
19. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. Renata Grzegorzczukowa, Roman Laskowski, Henryk Wróbel, t. 2, Warszawa 1998.
20. Jadacka Hanna, *Rzeczownik polski jako baza derywacyjna. Opis gniazdowy*, Warszawa 1995.
21. Jadacka Hanna, *System słowotwórczy polszczyzny (1945-2000)*, Warszawa 2001.
22. Kallas Krystyna, *Struktura gniazd słowotwórczych konstytuowanych przez antroponimy*, „LingVaria” 2006 nr 1, s. 57-71. Dostępny w Internecie: <http://www.lingvaria.polonistyka.uj.edu.pl/documents/5768825/2c6748b8-1145-4799-bc17-7216e3d89e28>
23. Kaproń-Charzyńska Iwona, *Derywacja ujemna we współczesnym języku polskim. Rzeczowniki i przymiotniki*, Toruń 2005.
24. Kubiszyn-Mędrala Zofia, *Żeńskie nazwy tytułów i zawodów w słownikach współczesnego języka polskiego*, LingVaria 2007 (II),

nr 1, s. 31-40. Dostępny w Internecie: <http://www.lingvaria.polonistyka.uj.edu.pl/documents/5768825/e2388087-e764-4a4a-bb60-c9a86c9d2109>

25. Kurzowa Zofia, *Złożenia imienne we współczesnym języku polskim*, Warszawa-Kraków 1976.
26. Łaziński Marek, *Panie i panowie. Polskie rzeczowniki tytułarne i ich asymetria rodzajowo-płciowa*, Warszawa 2006 (rozdz. 14).
27. Nagórko Alicja, *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*, Warszawa 1998.
28. Nagórko Alicja, *Podręczna gramatyka języka polskiego*, Warszawa 2010.
29. Nowosad-Bakalarczyk Marta, *Tendencje w sposobie wyrażania żeńskości we współczesnej polszczyźnie*, „Język Polski” 2006, nr 2, s. 126-134.
30. Ochman Danuta, *Nowe wyrazy złożone o podstawie zdeintegrowanej w języku polskim*, Kraków 2004.
31. Przybylska Renata, *Nowe nazwy zawodów*, [w:] *Współczesna polszczyzna. Stan, perspektywy, zagrożenia*, red. Zofia Cygał-Krupa, Kraków-Tarnów 2008, s. 71-79.
32. Szczyszek Michał, *Słowotwórstwo „najmłodszej polszczyzny”*, „Polonistyka” 2007, nr. 9, s. 12-17.
33. Waszakowa Krystyna, *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki z formantami paradygmatycznymi*, Warszawa 1996.
34. Waszakowa Krystyna, *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*, Warszawa 2005.

Irena **Maso**jęć. Gramatyka współczesnego języka polskiego. Słotwórs-
two rzeczowników : skrypt dla studentów / Litewski Uniwersytet Edukolo-
giczny. Wydział Filologiczny. Centrum Języka Polskiego, Kultury i Dydaktyki.
Wydanie internetowe. – Vilnius : Lietuvos edukologijos universiteto leidykla,
2015. – 124 p.

ISBN 978-609-471-039-1

Pomoc dydaktyczna *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Słotwórs-
two rzeczowników* przeznaczona jest dla studentów filologii polskiej, jednak
może być wykorzystana również na poziomie zaawansowanym nauki języka
polskiego jako obcego. Struktura publikacji podporządkowana jest jej celo-
wi – kształceniu kompetencji językowych. Każdy rozdział składa się z dwu
części: teoretycznej i praktycznej. Początkowo podaje się usystematyzowa-
ne wskazówki normatywne dotyczące określonych kategorii słotwórczych
reczowników, najbardziej produktywne sposoby tworzenia nowych wyrazów
i najnowsze tendencje, a następnie – ćwiczenia, utrwalające te zasady, dos-
konalące umiejętności językowe i bogacące słotnictwo współczesnego języka
polskiego. Na końcu książki przytacza się literaturę przedmiotu i inne źródła
(również internetowe), które mogą być pomocne podczas wykonywania zadań,
oraz indeks omówionych formantów słotwórczych.

Redagavo autorė
Maketavo Paulius Mudėnas
Viršelio autorė Dalia Raicevičiūtė

SL 605. 7,75 sp. I. Užsak. Nr. 015-108
Išleido Lietuvos edukologijos universiteto leidykla
T. Ševėnkos g. 31, LT-03111 Vilnius
Tel. +370 5 233 3593, el. p. leidykla@leu.lt